

Hikmet Yurdu, Yıl: 11 C: 11 Sayı: 22 Temmuz – Aralık, 2018/2, ss. 109 - 150

MÂTÜRÎDÎ EKOLÜNDE AKÂİD METNİ YAZMA GE- LENEĞİ VE ÖNEMLİ BAZI AKÂİD METİNLERİ*

THE TRADITION OF WRITING TEXTS IN THE MATURIDI SCHOOL AND IMPORTANT SOME DOCTRINAL TEXTS

Dr. Öğr. Üyesi Murat AKIN

Bülent Ecevit Ü. İlahiyat Fak.

makin119@hotmail.co.uk

ORCID ID: 0000-0003-1276-9215

ATIF: Akın, Murat, “Mâtürîdî Ekolünde Akâid Metni Yazma Geleneği Ve Önemli Bazı Akâid Metinleri”, YIL: 11, CİLT: 11, SAYI: 21, (2018/2) ss. 91 – 132.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Haziran/June 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Haziran/June 2017

Yayın Tarihi / Published: 01 Temmuz/July 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık /July-December

YIL / Year :11 Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 22 Sez / Pub Date:

Temmuz-Aralık, 2018/2 Sayfa / Pages: 91- 132

İntihal / Plagiarism: Bu makale, TURNİTİN intihal programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

* **Teşekkür:** Bu çalışma, Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından (2017-68500357-03 Proje No) desteklenmiştir.

ÖZ: Hz. Peygamberin vefatından sonra halifeler döneminde yapılan fetihlerle oluşan düşünce dünyasındaki gelişmeler, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başta kader konusu olmak üzere Allah'ın sıfatları ve insanın özgürlüğü gibi meseleler tartışılmaya başlanmıştır. Bunun neticesinde hicri I ve II. asırlarda bir takım oluşumlar sahneye çıktı. Böyle bir ortam, doğru bir inanç sisteminin ortaya konulmasını gerektirdi. Böylece akâid türü metinler yazılmaya başlandı.

Genelde Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde akâid türü eserlerin yazılması Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber*'i ile başlatılır. Daha sonraları Tahavî'nin (ö. 321/933) *Akâidetü't-Tahâvî*'si, Semerkandî'nin (ö. 342/952) *es-Sevâdü'l-a'zam*'ı, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *el-Akâide*'si ve Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Akâidü'n-Nesefî*'si ile devam etmiştir. Çalışmamızda Mâtürîdî ekolünde akâid metni yazma geleneğinin nasıl oluştuğunu ve yazılan metinlerin belli başlılarını bir arada tanıtacağız. Bu çalışmada şerh, haşiye ve tercümelere ziyade metinlerin bizzat kendilerini incelemeyi hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Akâid, Mâtürîdî, Akâid Metinleri, Kelâm, Ebû Hanîfe, İman

The Tradition Of Writing Texts In The Maturidi School And Important Some Doctrinal Texts

Abstract: During the period of the caliphs after the death of the Prophet, developments in the world of thought, which appeared with the conquests, brought with them some debates. Topics such as the attributes of God and the freedom of man had begun to be debated. As a result of this in the first and second centuries of the Hijri calendar, a number of institutions began to appear on the scene. Thus did it become necessary that texts of religious doctrines be written.

In the tradition of Hanefi-Maturidi, the writing of doctrinal texts was started by the *Fıkhü'l-Akbar* of Abu Hanifa (d. 150/767). Later Tahawi's (d. 321/933) *Akâidetü't-Tahâvî*, Samarkandi's (d. 342/952) *As-Sevâd al-Azam*, Abu Leys as-Samarkandi's (d. 373/983) *Al-Akida* and Nasafi's (d. 537/1142) *Akaidü'n-Nasafi* continued to follow. In our work, we will try to show how the tradition of writing texts in Maturidi's school was created and try to present these points.

Key Words: Doctrines, Maturidi, Doctrinal texts, Theology, Abu Hanifa, Faith

GİRİŞ YERİNE

Akâid İlminin Tarihçesi

Akâid, "dügümllemek" anlamındaki a-k-d kökünden türeyen akide kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten gelen itikad ise "dügüm atılmışçasına bağlanmak, gönülden inanmak ve benimsemek" anlamlarına gelmektedir. Bununla ameli yön değil itikâdi yön kastedilmektedir.¹ Terim olarak; İslam dininde inanılması gereken esasların bütünü ve

¹ Hüseyin b. Muhammed el-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 576-577; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-fazile, ts.), 128; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 21.

bunları konu edinen ilmin adıdır. Akâid kavramı bir inanç sisteminin iman esasları için kullanıldığı gibi, bir mezhep veya şahsın iman esasları hakkındaki anlayışını ifade için de kullanılmıştır.²

Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde vahiy devam ettiğinden, bu dönemde müessesleşmiş bir akâid ilminden söz etmek mümkün görülmemektedir. Her alanda olduğu gibi itikadî meselelere dair problemi olanlar Hz. Peygambere müracaat edip, cevaplarını alabiliyorlardı. Bu işlem tamamen bir teslimiyet içerisinde oluyordu. Sonraki dönemlerde Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı gibi olaylar bir takım itikadî meseleleri gündeme getirdi. Savaşlarda vuku bulan adam öldürmenin neticesinde işlenmiş olan büyük günah sahibi (mürtekb-i kebare) kimsenin iman bakımından durumu, insanın irade hürriyeti ve bu hürriyetin sınırları gibi problemler tartışılmaya başlanmıştı.

Ayrıca, Peygamberin vefatından sonra halifeler döneminde yapılan fetihlerle oluşan düşünce dünyasındaki gelişmeler de bazı tartışmaları beraberinde getirmişti. Özellikle Müslümanların farklı kültürlerle karşılaşması ve bunun neticesinde felsefenin islam dünyasına girmesi Müslümanların itikadî konularına farklı bakış açıları getirmiştir. Başta kader konusu olmak üzere Allah'ın sıfatları ve insanın özgürlüğü gibi meseleler bu vesileyle tartışılmaya başlanmıştır. Bunun neticesinde hicri I ve II. asırlarda bir takım beşeri oluşumlar sahneye çıkmaya başladı. Bunlar; Şia, Mürcie, Hariciler, Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmiyye gibi oluşumlardı.

Sahabe döneminin sonlarına doğru Ma'bed el-Cüheni (ö. 80/699) kader meselesini tartışmaya açmış, insanların fiillerinin kendi hür iradeleri ile meydana geldiğini söylemiştir. Ma'bed el-Cühenî'den sonra Gaylan ed-Dımaşkî (ö. 126/743) de Ma'bed'in görüşlerini savunmuştur. Mu'tezile'nin de bunlardan etkilendiğini ifade eden kaynaklar bulunmaktadır.³ Ayrıca Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyerek Allah'ın kelâm sıfatını kabul etmemiştir. Cehm b. Safvan (ö. 128/745-6) da Ca'd'ın takipçisi olarak sıfatlar konusunda ve rü'yetullah konusunda farklı fikirler beyan etmiştir.⁴

Hicri I. asırda yapılan tüm bu tartışmalar neticesinde II. asrın başlarında bu konulara farklı bakış açıları getiren Mu'tezile mezhebi doğmuştur. Kurucusu Vasil b.

² Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (Ankara: Damla Yayınları, 2014), 47.

³ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak* (Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1462/2005) 68.

⁴ İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 239.

Ata (ö. 131/748) akâid konularında naklin yanında akla da yer vererek meseleleri izah etmiştir. İnsanların fiillerinin kendi iradeleri ile meydana geldiğini, büyük günah işleyenin iman dairesinden çıktığını fakat küfre de girmediğini belirterek adeta orta bir yol bulmaya çalıştı. Fakat bu söylem o ana kadar ifade edilenlerden çok farklı olmasından dolayı, eleştiri yağmuruna tutulmasına sebep oldu. Bunun neticesinde Mu'tezilî âlimler hem kendileri dışındaki ekollere hem de yabancı kültür ve inançlara cevap mahiyetinde eserler yazmaya başladılar. Bundan olmalıdır ki ilk dönemlerde yazılan akâid eserleri Mu'tezile, Havaric, Mürcie ve Şia'ya nisbet edilmektedir.⁵ Bu eserlerdeki Allah'ın sıfatları, kader, büyük günah ve imamet konularında belirtilen fikirler Sünni akâide zemin hazırlamıştır.⁶

Görüldüğü gibi bu dönemde, İslam toplumu içinde bir takım siyasi ve itikadî tartışmaların olması, bu tartışmalar neticesinde oluşan problemleri çözme konumunda olan dini metinlerin farklı anlaşılmaya müsait olması gibi iç sebepler; diğer din ve kültürlerle karşılaşma, tercüme ve özellikle felsefi çevirilerin etkisi gibi dış sebepler; ayrıca Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an, irade, kader ve teşbih gibi teolojik konuların tartışılması gündemi meşgul etmekteydi.

Hem siyasi hem de dış temaslardan doğan faaliyetlerin tabii bir sonucu olarak naslarda açık ve kesin olmayan meseleler karşısında bir tavır takınma zorunluluğu ortaya çıktı.⁷ Böyle bir ortam, sahih bir inanç sisteminin ortaya konulmasını gerektirdi. Böylece akâid türü metinler yazılmaya başlandı. Bu dönemlerde ve devam edecek aşamalarda akâid esasları, daha çok hicri II. yüzyılda Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile başlayıp hicri IV. yüzyılda Eş'arî (ö. 324/936) ve Mâtürîdî (ö. 333/944) ile devam edecek olan Sünni kelâm içinde sistemleşmiştir.

Abdülkahir el-Bağdadî, Hz. Ali'yi, Hariciler ve Kaderiyye ile tartışmış olmasından hareketle Ehl-i sünnet adına ilk fikir beyan eden şahıs olarak göstermektedir.⁸ Yine Akâid metni yazarı olarak en eski müellif, *Risâle fi zemmi'l-Kaderiyye* adlı bir eserin sahibi olduğu iddia edilen Ebü'l-Esved ed-Düelî

⁵ Ahmet Saim Kılavuz, "Akâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 214.

⁶ Kılavuz, "Akâid", 2: 214.

⁷ Ignaz Goldziher, *İslâm'da Fıkıh ve Akâid (Le Dogme et la loi de l'İslam)*, trc. İlhan Başgöz (Ankara: Ardıç Yayınları, 2004), 92.

⁸ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 223.

gösterilmektedir.⁹ Bu bağlamda Hasan Basri'nin (ö. 110/728) Halife Abdülmelik'e yazdığı kader risâlesi de ilk metinlerden sayılmaktadır.¹⁰

Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde ise akâid türü metinlerin yazılması Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhü'l-ekber*'i ile başlatılır.¹¹ Ayrıca onun *el-Fikhü'l-ebsat*, *er-Risâle*, *el-Âlim ve'l-müteallim*, ve *el-Vasiyye* diye tanınan beş eserinde de akâid meseleleri bulunmakla beraber *el-Fikhü'l-ekber* gibi derli toplu görülmemektedir. Genelde bu metinlerde bir önceki dönemlerde yazılmış olan Kaderiyye, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye ve Havaric'in görüşleri eleştirilmektedir.

Fikhî ekollerin kurucularının tamamının bu tür akâid metinleri yazdıkları kaynaklarda geçmektedir. Mesela İmam Şafii'nin (ö. 204/820), nübüvvetin sıhhati ve Berahime'nin reddine dair olmak üzere iki kitap yazdığı bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) de bid'at ehlini reddeden ve "sünnet akidesi"ni ortaya koyan risâleler yazdığı belirtilmektedir.¹² Belli bir dönemden sonra Ehl-i sünnet itikadını savunan Abdullah b. Küllâb el-Basrî (ö. 240/854), Haris el-Muhasibî (ö. 243/857) ve Ebü'l-Abbas el-Kalânîsî (ö. 255/869) gibi âlimler de bu akideyi desteklemişlerdir. Böylelikle kendilerinden sonraki kuşakta revaçta olacak kelâm ilmine zemin hazırlamışlardır.¹³

Bu dönemlerde yazılmaya başlanılan ve günümüze kadar devam eden akâid literatürü İslâmî ilimler içerisinde geniş bir yer tutmaktadır. İlk dönemlerden itibaren bu tür eserler kitabü't-tevhid, akâide, usûlü'd-din, el-fikhü'l-ekber, risâletü't-tevhîd, kitabü'l-asl, kitabü'l-iman gibi isimler almışlardır. Biz çalışmamızın sınırlarını da dikkate alarak burada kelâmdan ziyade akâid metinleri üzerinde yoğunlaşacağız. Bu metinler, ilk dönemden günümüze kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. Hanefî-Mâtürîdî geleneği özelinde düşündüğümüzde ilk dönem diye isimlendirdiğimiz bölümde Ebû Hanîfe ile başlayıp Mâtürîdî ile devam eden sürecin yanı sıra akâid metinlerinin çoğunluğunun şerhedildiği dönemi de bu bölüm içerisinde ele alacağız. Zira bunlar içerik ve üslûp bakımından genelde aynı olup sonraki metinlerin tamamına zemin teşkil etmişlerdir. İslam inanç esaslarından bahseden bu alanda, zamanla zenginleşme ve öğreniminde ezberleme kolaylığı sağlayan manzum akâid metinleri de yazılmıştır. Buna istinaden bazı metinlerin tanıtımında manzum akâid metinleri diye bir kategorilendirme ihtiyacı

⁹ Kılavuz, "Akâid", 214.

¹⁰ Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 223.

¹¹ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 125; Ebû Hanîfe, "el-Fikhü'l-ekber," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 44, 49.

¹² Kılavuz, "Akâid", 214 vd.

¹³ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, 29.

duyduk. Nihayetinde dönemselsel olarak yeni ilm-i kelâm ve günümüz ilim adamlarının eserlerinin de yer aldığı son dönem akâid metinlerini ayrı bir kategoride sunmaya çalışacağız.

Akâid-Kelâm Arasındaki İlişki

İman esasları, subût ve delalet yönünden kat'î olan naslarla belirlenir. Zan ve ihtimal taşıyan bir konuya ıstilahî anlamda sübjektif görüşler içerdiği için bunlara iman denilmemektedir. Bundan olmalıdır ki kelâm âlimleri imanla bağlantılı yazdıkları kitaplarına itikat kelimesinden türeyen "akâid" adını vermişlerdir.¹⁴ İmanda kesinlik, tam bir güven ve teslimiyet esas alınıp şüpheye yer verilmezken,¹⁵ itikâdın içinde ise kat'î ve zannî düşünceler bulunabilir.¹⁶

İman ve inanç kavramları arasındaki etimolojik ilişkiye benzer bir durumu akâid ile kelâm arasında görmekteyiz. Şöyleki akâid metinlerinde belirtilen her bir hususun kelâmî bir metodla yoğrulması ve içselleştirilmesi tahkiki iman için gerekli görülmektedir. Akâid, inanç prensipleriyle uğraşırken; kelâm, iman konularını incelemektedir, demek mümkündür. Diğer bir ifade ile; akâid, iman esaslarına dair itikadî prensipleri belirlerken; kelâm ise bu itikadî prensiplere dayanarak iman esaslarını savunma yöntemi geliştirir. Tarihi süreçte bazen kelâm ilminin faaliyetleri akâidleşmiştir. Ancak bu durum doğru karşılanmamaktadır.¹⁷ Şimdi kısaca akâid ve kelâm ilimleri hakkındaki tanımlamalardan hareketle bazı karşılaştırmalar yapalım.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere akâid, "dügümlemek" anlamındaki a-k-d kökünden türeyen akide kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten gelen itikad ise "dügüm atılmışçasına bağlanmak, gönülden inanmak ve benimsemek" anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Terim olarak; İslam dininde inanılması gereken esasların bütünü ve bunları konu edinen ilmin adıdır. Bu esasları muhtasar bir şekilde ele alması ise bu ilmin karakteristik özelliği olmuştur. Bu alanda nakilden başka yol aranmamıştır.¹⁹ Son tahlilde akâid ilmi nesnel bir görüntü arz etmekte olup ayet ve hadislerde olanların kabul edilmesiyle oluşan bir ilimdir.

¹⁴ Hülya Alper, *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 36.

¹⁵ bk. Bakara 2/2; Hucurât 49/15.

¹⁶ Vezir Harman, "Psiko-Sosyal Kelâm-İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce, Davranış Etkileşimi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2, (2015): 39.

¹⁷ İlyas Çelebi, "Akidenin Kelamlaşması ve Kelâmın Akideleşmesi Süreci Üzerine", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 2/1, (2015): 26.

¹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 576-577.

¹⁹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1998), 28.

İslam akâidini oluşturan esaslar Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde açık ve seçik olarak yer almıştır. Kur'an'da Allah'a, peygamberlerine, kitaplara, meleklerle. ahirete, kaza ve kadere iman konusuna temas eden ve yer yer ayrıntılı bilgiler veren birçok ayet vardır.²⁰ İslam akâidini oluşturan esaslar, akâid metinlerinde kısaca şu şekilde özetlenmektedir: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere imandır.²¹ Bunlarla beraber kısmen tartışmalı konular, toplumun aydınlatılması için veya karşıt görüştekilere cevap vermek kastıyla bu metinlerde yer almıştır.

Kelâm ise; kelime, söz, yazı, işaret veya bu söz, yazı ve işaretin ifade ettiği mana anlamlarında kullanılmaktadır.²² Terim olarak; "yakîni delillerle dini inançları bilmek" şeklinde tanımlanmıştır.²³ Kelâm ilminin akâid ilminde belirtilen hususların ispatını ve karşıt görüşleri çürüttüğünü Farabî'nin (ö. 339/950) kelâm ilmi için yaptığı şu tanımlamadan anlayabiliriz: "Kelâm öyle bir sanattır ki insan onun sayesinde dinin sahibi tarafından belirlenen prensipleri ispat ve muhalif görüşlerin yanlışlıklarını ortaya koyar."²⁴

Kelâmın akâid ilmine nazaran yüklendiği sorumluluğun daha geniş olduğunu bu ilmin gayesi olarak belirtilen şu ifaden de anlayabiliriz: "İmanı taklitten tahkik derecesine çıkarmak, gerçeği arayanlara doğru yolu göstermek, inatçıları susturmak, İslam inanç esaslarını dalalet ehlinin şüphelerine karşı korumak, tefsir, hadis gibi ilimlere zemin hazırlamak ve kuvvetli imanı sağlamak."²⁵

Kelâm ilmi için yapılan bu tanım ve belirlenen gayelere baktığımızda, akâidden farklı olarak; meselelere akli ispat yöntemini getirdiğini, bunun yanında insanın iç dinamizmini de önemseydiğini ve belirlenen esasları karşıt görüşlere karşı savunduğunu görmekteyiz.

Giriş bölümünde açıklamaya çalıştığımız akâid ilminin tarihi seyri aynı şekilde kelâm ilmi için de geçerlidir. Ancak kelâm ilminin doğuşunu etkileyen farklı bazı saikler belirtmek de mümkündür. Bunların başında Allah'ın iman esaslarına muhatap kabul ettiği insanı, bütün varlık ve olaylar hakkında düşünüp akıl yürütmeye çağırması

²⁰ bk. İbrahim, 14/10; el-Kamer, 54/49; Âli İmran, 3/33; el-Bakara, 2/21, 151, 213, 285; en-Nisa, 4/136.

²¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 53; Ebû Cafer et-Tahâvî, *Akâidetü't-Tahaviyye* (Beyrut: Dârü'l-Beyrût, 1430/2009), 31; Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam* (İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.), 7; Ömer en-Nesefî, "Akâidü'n-Nesefî" *Şerhu'l-akâid* içerisinde (İstanbul: ts.), 186.

²² Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 20.

²³ Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh Taftazânî, *Şerhü'l-mekâsîd*, nşr. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: 1989), 1: 163.

²⁴ Farâbî, *İhsâu'l-ulûm*, nşr. Osman Emin (Kahire: 1931), 69.

²⁵ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1: 147; İzmirli İsmail Hakki, *Yeni İlm-i Kelâm* (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 11.

gelmektedir.²⁶ Müslümanlar da buna kulak vererek inanç esaslarını ispat için bir takım akli ve nakli deliller aramaya başlamışlardır. Kur'an'da var olan itikadî esasları akli delillerle destekleyerek batıl ve hurafelere de karşı bir metot geliştirmişlerdir. İşte bu işlemler hepsi kelâm ilmi sayesinde olmuştur. Burada inanç esaslarının tespitinin yanısıra bunların müdafaa edilmesi kelâmı akâidden ayıran bir özellik olarak görülmektedir.

Kelâm ile akâid inceledikleri konular bakımından aynıdır. Ancak kelâm bu konuların adeta felsefesini yaparak farklı boyutlarını gözler önüne sermektedir. Mesela Allah'ın iradesi her ikisinde de incelenmekle beraber kelâmda iradenin sınırı üzerinde durularak bunu ekollerin nasıl anladığı ve yorumladığı belirtilir. Diğer bir ifade ile her ikisinde de ana konular (mesâ'il) değişmediği halde, bunları izah, ispat ve doğrulamaya yarayan öncüller (mebâdî') ve vasıtalar (vesâil) zaman, zemin ve ihtiyaçlara göre değişmektedir.²⁷ İşte değişen zaman ve mekana göre argüman sunma işini akâid değil kelâm ilmi yapmaktadır.

Bu yapılan açıklamalardan hareketle âlimler, akâid ile kelâmı birbirinden ayırarak; akâidi "Allah Teala'nın zât ve sıfatlarından, nübüvvet meseleleri ve ahiret hallerinden bahseden ilim"²⁸ diye tarif ederken; kelâm ilmini, "Allah Teala'nın zât ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlete dair meselelerden mebd'e' ve meâd itibariyle yaratılmışların hallerinden İslam kanunu üzerine bahseden ilim"²⁹ şeklinde tarif etmişlerdir. Bu tanımlar, kelâmın kapsamının daha geniş ve metodunun farklı olduğunu göstermektedirler. Buradan hareketle kelâmın, akâid ilmininden sonraki bir sürecin sonucunda ortaya çıktığını, günümüzde de akâidin liselerde kelâmın da üniversitelerde okutulmasının gerektiğini belirten araştırmacılar bulunmaktadır.³⁰ Zira Osmanlı'da da akâid, talebe henüz medreseye gelmeden öğrenmesi gereken ilimler cümlesinden kabul edildiğinden alt (tâlî) kısımlarda öğretilir, kelâm ve bu akâid eserlerinin şerhleri ise yüksek (âlî) kısımlarda okutulurdu.³¹

Kelâm inanç esaslarını incelerken karşıt fikir sahiplerinden gelebilecek muhtemel hususları tartışır. Onları akli ve nakli delillerle ikna etmeye veya fikirlerini çürütmeye

²⁶ bk. Bakara 2/44, 73, 269; Âli İmran 3/7,65,118, vb.

²⁷ Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 23.

²⁸ Topaloğlu, *Kelâm imine Giriş*, 48.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm* (İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1959), 5.

³⁰ Yaşar Ünal, "Kelâm-Akâid İlişkisi Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi* 14/40 (2012): 171.

³¹ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013): 253.

çalışır. Bundan dolayıdır ki münazara ve cedel metotlarına yer verir.³² Akâid ilmi ise dinin asli hükümlerinden ve en önemli konusunu Allah'ın birliği ve sıfatları teşkil ettiği için bunları nassta geçen şekliyle alır kabul eder. Dolayısıyla akâidde muhalif fikir sahiplerinin delilleri sıralanmadan direk reddedilme varken kelâmda muhaliflerinde görüşlerine yer verilir.

Son tahlilde akâidin her bir meselesi, kelâm ilminin tespit edeceği ve muhtemel itirazlara karşı savunacağı birer esastır. Akâid meseleleri değişmez temel sabitelerden oluşurken kelim ilminin ıspatlarken kullanacağı kavramlar ve metotlar değişebilmektedir. Akâid eserlerinde inanılacak hususlar belirtilirken hedef kitle müslümanlar olurken, kelâm ise herbir esası delillendirme ve savunma yaptığından hedef kitlesi tüm insanlıktır. Akâid muhtasar iken kelâm uzunca ve sistematik bir şekilde konuları ele alır. Akâid kitaplarında delillere nadiren yer verilirken kelâm kitaplarında akli, nakli hatta felsefi düzeyde temellendirmeler yapılmaktadır. Akâid metinlerinde delillere fazla yer verilmediğini söylemek tüm eserler için mümkün olmamakla beraber, bunu yansıtanların çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Mesela *el-Fıkhü'l-ekber*'de üç ayet *Akâidü'n-Neseff*'de bir ayet delil olarak kullanılmıştır.³³ Fakat *es-Sevâdü'l-a'zam*'a bakıldığında ise ele aldığı konuların bir çoğunda ayet ve hadisler zikredilmektedir.³⁴

Çalışmamızın hedefi, inanılacak esasların muhtasar ve müfid bir şekilde ele alındığı Hanefi-Mâtürîdî akâid metinlerini inceleme olacaktır. Dolayısıyla bazen kelâm eserlerine temel teşkil eden bazen de kelâm kitapları yazıldıktan sonra onların özetleri kabul edilen belli başlı akâid metinleri çalışmamız içerisinde yer alacaktır. İnceleyeceğimiz akâid metinlerini beş ayrı grupta ele alacağız. Böyle bir gruplandırma yapmamızda bazen metinlerin yazıldıkları dönemler, bazen de metinlerin içerikleri etkin olmuştur. Bunların birincisi, ilk dönem akâid metinleri kategorisinde değerlendirilecek olup daha sonrakilere de temel teşkil edecek metinlerden oluşacaktır. İkinci grupta manzum türü akâid metinlerine, üçüncü grupta ilmihal türünde itikâdi konuları inceleyen metinlere, dördüncü grupta yeni ilm-i kelâm döneminde yazılan metinlere ve beşinci grupta da son dönem akâid metinlerine yer vereceğiz. Tabi ilk dönemden günümüze kadar tüm akâid metinlerinin buraya alınması bir makale için mümkün olamayacağını düşünerek, bu tür eserler içerisinde dönemlerinde ve daha

³² Ünal, "Kelâm-Akâid İlişkisi Üzerine", 166.

³³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 54; Ömer en-Neseffî, *Akâidü'n-Neseff* (İstanbul: ts.), 6.

³⁴ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam* (İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.), 7 vd.

sonraki dönemlerde, ilmi çevrelerce rağbet gören metinleri incelemeyi hedeflediğimizi de belirtmek isteriz.

1. İlk Dönem Akâid Metinleri

1.1. el-Fıkhü'l-ekber

Metnin kime ait olduğunda ihtilaf bulunsa da İslam âlimlerinin çoğunluğu Ebû Hanîfe'ye nisbet etmişlerdir. Bununla beraber metinde Ebû Hanîfe döneminde henüz tartışılmayan bazı konuların bulunmasından hareketle metne bazı ilavelerin olabileceği ihtimali de dile getirilmiştir.³⁵ Bir çok baskısı bulunan bu metin, farklı araştırmacılar tarafından İngilizce'ye³⁶ ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca metne yazılan birçok şerhin yanı sıra bu şerhlerin çevirileri ve üzerinde yapılmış birçok akademik çalışmalar bulunmaktadır.³⁷

Ebû Hanîfe, eserinin hemen giriş kısmında *el-Fıkhü'l-ekber*'in tevhid hakkında olduğunu ve sahih itikadı yerleştirmek için yazıldığını belirtir.³⁸ Kaderiyye, Mürciyye ve Havaric gibi ekollerin isimlerinin belirtilmesi ve onlara cevapların sıralanması da metnin, yanlış inançları red ve doğru akideyi de açıklamak üzere yazıldığını göstermektedir.

Bundan sonra sıralayacağımız metinlere ve kelâm ilmine de teorik olarak alt yapı oluşturacak bu eser; iman esasları başta olmak üzere halku'l-Kur'an, kader kaza, halk-kesb teorisi, Hz. Muhammed, sahabenin üstünlük sıralaması, büyük günah meselesi ve benzeri itikadî konuların yanı sıra mest üzerine mesh, teravîh namazı, itaatkar ve isyankar imamın arkasında namaz gibi fikhî meselelere³⁹ ve bunların itikadî yönlerine de yer vermektedir. Metinde anlatılan hususlar için akli ve nakli deliller sıralanmadan yalnız esas olarak belirtilmektedir. Meselâ toplam metin içinde üç ayetin bulunması buna örnek gösterilebilir. Ebû Hanîfe'nin bu metninin İslam akâidinin bellibaşlı meselelerinin hemen hemen tamamının ele alındığını ve diğer risâlelerine nazaran daha sistematik olduğunu söylemek mümkündür. Bu da akâid metinlerinin genellikle özet halinde olup deliller zikredilmeden konuların takrir edildiğini göstermektedir.

Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'den ayrı diğer dört risâlesi de akâid metinlerinin ilkleri sayılmaktadır. Bunlardan *el-Âlim ve'l-müteallim* ve *el-Fıkhü'l-ebzat* risâleleri

³⁵ Şibli en-Nu'mânî, *İmam Abu Hanifah; Life and Work*, trc. M. Hadi Hussain (New Delhi: 1988), 95.

³⁶ Al-İmam Al-A'tham Abu Hanifah, *The Great Fiqh*, By., Muhammad bin Yahya Ninowy (ts.).

³⁷ bk. Şerafeddin Gölcük - Adil Bebek, "Fıkhü'l-ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 546.

³⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 53.

³⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 53 vd.

talebelerinin sordukları sorular ve Ebû Hanîfe'nin bunlara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Diğeri *er-Risâle*'si olup,⁴⁰ Osman el-Bettî'nin (ö.143/760) kendisine yazdığı bir mektuba verdiği cevabı içermektedir. Ebû Hanîfe'nin diğeri bir eseri ise *el-Vasiyye*'dir. Hayatının son dönemlerinde kendisinden itikadî konularda bir vasiyet bırakmasının istenmesi üzerine yazdığı bir metindir.⁴¹

Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhü'l-ekber* ve diğeri risâlelerinde bizlere bıraktığı şu önemli prensipleri buraya almayı uygun gördük: "Ehl-i kâblenin tekfir edilmesi doğru olmadığı gibi, tenzile inanan kişi de te'vilden dolayı tekfir edilmez, ahad haber kesinlik ifade etmediğinden münkiri kafir olmaz, iman ile küfür insanın fiilleridir, fiiller kesb mahiyetinde olup asıl hâlık Allah'tır, nassın olmadığı yerde akıl devreye girer."⁴² Gayet kısa olan *er-Risâle*'sinde de şu hakikatlere işaret etmektedir: "Kible ehli mü'mindir. Onları terk ettikleri herhangi bir farzdan dolayı imandan çıkmış kabul etmem. İmanla birlikte bütün farzları işleyerek Allah'a itaat eden kimse bize göre cennet ehlidir. İmanı ve ameli terk eden ise kâfir olup cehennemlidir."⁴³ Bu metinler, içeriğinde kullanılan dilin mutedil olması ve tekfirden uzak durulması gibi özelliklerden hareketle "selefi söylemden Ehl-i sünnet söylemine geçişte bir aşama" olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴ Ebû Hanîfe'nin Ehl-i sünnetin akâid esaslarının belirlenmesinde payının ne kadar büyük olduğunu, bu metinde ele alınan konuların daha sonraki eserlerin çoğunda aynen yer almasından anlamak mümkündür.

1.2. Akâidetü't-Tahâvî

Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) tarafından kaleme alınan bu eserin asıl adı *Beyânü akâidi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'*dır. Ebû Hanîfe'den sonra Hanefi mezhebinin akidesinin ele alındığı bir metin olması bakımından son derece önemlidir. Hanefi mezhebinin hadis, fıkıh ve akâid âlimlerinden olan Tahâvî, mezhebin üç imamı; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) ortaklaşa kabul ettiği akâid esaslarını beyan ettiğini eserin ilk cümlelerinde vurgulamıştır.⁴⁵

⁴⁰ Ebû Hanîfe, "el-Risâle," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 59.

⁴¹ Ebû Hanîfe, "el-Vasiyye," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 65.

⁴² Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 53 vd.

⁴³ Ebû Hanîfe, *er-Risâle*, 62.

⁴⁴ Bk. Mustafa Bozkurt, "Selefi Anlayıştan Ehl-i Sünnet Kelâmına Geçişte İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe", *Devirleri Aydınlatan Meş'ale: İmâm-ı A'zam Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (Eskişehir, 28-30 Nisan 2015, Haz. Ahmet Kartal-Hilmi Özden (Eskişehir: Osman Gazi Üniv. 2015), 213-218.

⁴⁵ Ebû Cafer et-Tahâvî, *Metnü Akâidetü't-Tahaviyye beyânü akâidi Ehli's-sünne ve'l-cema'* (Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1416/1995), 7.

Selefi bir metod benimseyen Tahâvî, kelâmî tartışmalara girmeden muhtasar bir şekilde ekolün inanç esaslarını sıralamıştır. Metinde tevhid, nübüvvet, ef'âlû'l-ibad, büyük günah meselesi ve ahiret gibi akâid esasların neredeyse tamamı yer almaktadır. Reddiyeci ve cedelci bir kültürden çok, akâid esaslarının her birini ayet ve hadislerle derli toplu bir şekilde açıklamış olması diğer akâid metinlerinden ayırt edici özelliği olarak belirtilebilir. Bununla beraber, eserin son kısmında Müşebbihe, Cebriyye, Cehmiyye ve Kaderiyye gibi ekollerin görüşlerinden uzak durulması gerektiği vurgulanır.

Tarih boyunca metnin birçok baskısı yapılmış, üzerine şerhler yazılmış ve adeta kurucu bir metin kabul edilmiştir.⁴⁶ E. E. Elder tarafından İngilizceye⁴⁷ Arif Aytekin⁴⁸ ve farklı kişiler tarafından Türkçe'ye çevirileri bulunan⁴⁹ bu metin, medreselerde de yıllarca okutulmuştur.⁵⁰

1.3. Akîdetü Ebî Mansûr el-Mâtürîdî

Bu metin bazı kaynaklarda *el-Akîde*⁵¹, bazı kaynaklarda da *Akîdetü Ebî Mansûr*⁵² şeklinde belirtilmektedir. Aidiyeti konusunda ciddi tartışmaların bulunmasıyla beraber, üzerine yapılan "*es-Seyfu'l-meşhur fî şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*" çalışmasından hareketle Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) nisbet edilmektedir.⁵³ Metnin kendisi vasıtasıyla bize ulaştığı *es-Seyfu'l-meşhur fî şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*, isimli bu eser *es-Seyfu'l-Meşhur es-Sübki*'ye (ö. 771/1657) aittir.⁵⁴ Sübki'nin Şafi mezhebinden olmasına rağmen Hanefi geleneğinden bir metni şerh etmesi de kayda değer diğer bir yöndür. Burada şarih, eserin girişinde "Eş'arîlerin akidesinin Hanefilerin akidesiyle aynı olduğunu" belirterek orta derecede bir şerh yapmaya çalıştığını ifade etmesi⁵⁵, Ehl-i sünnet düşüncesine çatı bir sistem olarak baktığını ve bütüncül davrandığını göstermektedir.

⁴⁶ Şerhler ve bu şerhler üzerine yapılan çalışmalar için bk. Arif Aytekin, "el-Akîdetü't-Tahâviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 279.

⁴⁷ Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 387.

⁴⁸ Arif Aytekin, *Ehl-i sünnet İnanç Esasları; Tahâvî ve Risâlesi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1985).

⁴⁹ Ali Pekcan, *İslam Akâid Metinleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009).

⁵⁰ Aytekin, "el-Akîdetü't-Tahâviyye", 279.

⁵¹ Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur*, GAL (Leiden: 1943-1949), 2: 195.

⁵² Fuat Sezgin, *GAS* (Leiden: 1984), 1: 605.

⁵³ *es-Seyfu'l-Meşhur es-Sübki, Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, thk. ve trc., Mustafa Saim Yeprem (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 33, 35.

⁵⁴ Sübki, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi*, 37.

⁵⁵ Sübki, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi*, 47.

Metnin içeriği ağırlıkta ilâhiyyât kısmıyla ilgili olup, tevhid, âlemin hadisliği, tenzihî sıfatlar, isim müsemma, rü'yetullah, sıfatların ezeliyeti, tekvin-mükevven, kelâm sıfatı, Allah'ın diğer sıfatları gibi konular incelenmektedir.⁵⁶

Metnin içeriğinde ele alınan konuların çeşitliliğinin az olması ve çoğunlukla dellillerin zikredilmemesi gibi sebepler, bu eseri akâid metinleri içerisinde değerlendirilmeye sebep olmuştur. Ayrıca Hanefi-Mâtürîdî akâid sisteminin oluşmasında şüphesiz Mâtürîdî'nin etkisi çok olduğundan en azından böyle bir metnin varlığından haberdar etme düşüncesinden hareketle buraya almayı uygun gördük. Bu metinle beraber Mâtürîdî'ye ait olduğu söylenen başka akâid metinleri Yörükân tarafından bazı not ve eklemeler suretiyle çevrilmiştir.⁵⁷

1.4. Sevâdü'l-a'zam

Metnin ismi, musannif tarafından belirtilmemekle beraber bazı kaynaklarda *Sevâdü'l-a'zam*⁵⁸ bazı kaynaklarda ise *er-Red alâ ashabi'l-heva el- müsemma Kitabü's-Sevâdi'l-azam alâ mezhebi'l-Azam*⁵⁹ şeklinde belirtilmektedir. Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî'nin (ö. 342/952) kaleme aldığı bu eser, Mâtürîdî ekolünün başlangıç dönemi metinleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yazıldığı dönemde Sâmânîler'in resmi akidesi kabul edilmiştir. Şöyle ki; Samanoğullarının kurucularından İsmail b. Ahmed (279/892-295/905) hicri dördüncü asırda Semerkant, Buhara ve Maverâünnehir bölgesinde yayılan inanç problemleri üzerine dönemin âlimlerini bir araya getirmiş ve sahih inanç esaslarının merkeze alındığı bir amentü derlemesi talep etmiştir. Bunun üzerine bir metnin yazılması kararlaştırılmıştır. Bu istek üzerine toplanan âlimler, bunun Hakîm es-Semerkindî tarafından yapılabileceğini söylemişlerdir. Neticede Hakîm es-Semerkindî bu vazifeyi alıp metni yazmıştır. Metin yazıldığı tarihten itibaren Hanefi-Mâtürîdî geleneğinin yaygın olduğu yerlerde resmi bir ilmihal rolünü üstlenmiştir.⁶⁰

“Ezici çoğunluk” anlamına gelen bu eserde altmış iki madde ile Ehl-i sünnetin akideleri sıralanmaktadır. Gayet sade bir dil kullanan müellif, “kurtuluşa erenler bu

⁵⁶ bk. Sübkî, *Mâtürîdî'nin Akâide Risâlesi*, 47-92.

⁵⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Akâidine Dair Eski Metinler I* (İstanbul: AÜİF Yayınları, 1953) (Bu çalışma içerisinde Mâtürîdî'nin hacimli eseri olan *Kitabü't-Tevhid*'ten ayrı dört sayfada oluşan *Kitabü't-Tevhid* isimli bir akâid metnin çevirisi de bulunmaktadır.)

⁵⁸ Hâcî Hâlif/Mustafa b. Abdillâh Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* (İstanbul: 1943), II, 1008.

⁵⁹ Brockelman, *GAL*, I, 182; Sezgin, *GAS*, I, 606.

⁶⁰ Ulrich Rudolph, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*, trc. Özcan Taşçı (İstanbul: Litera Yayınları, 2016) 173, 175; Ebü'l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*, trc. Talha Alp (İstanbul: Yasin Yayınları, 2004) 6; Muhammed Aruçi, “es-Sevâdü'l-azâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 579.

inançlara sahip olmalıdır.” diyerek çalışmasının önemine vurgu yapmaktadır.⁶¹ Eserin farklı baskılarının yanında Farsçaya, İngilizceye⁶² ve Türkçe’ye yapılmış birçok çevirileri bulunmaktadır.⁶³ Metnin kendisinin yanısıra şerhinin de çevirisi yapılmıştır.⁶⁴ Akâid metni olarak kabul edilen bu eser, uzun dönem medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁵

Metnin en önemli ayırt edici özelliği ise ilâhiyyât, nübüvvât ve semiyât gibi klasik akâid bahislerinin yanı sıra fikhî konular içermesidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde dokuz ana başlıkta direk fikhî meseleler incelenmiştir. Bunlar Hanefi mezhebinin görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır. Ayrıca altı başlıkta ise bir itikâdi mesele olmamasına rağmen imamet ve buna bağlı olarak sahabenin fazileti gibi konular sıralanmıştır.⁶⁶

1.5. Risâle fi’l-iman

Hakîm es-Semerkandî’nin *Sevâdü’l-a’zam*’dan ayrı bir eseridir. *Risâle fi’l-iman*, içeriği ve meseleleri ele alış açısından bir akâid metni görünümündedir. Bu yönüyle burada ayrı bir başlıkta zikretmeyi uygun gördük. Metinde Ebû Hanîfe, önder kabul edilerek onun görüşüne muhalif fikirler eleştirilmektedir.⁶⁷

Sevâdü’l-a’zam’dan farkı, akli ve nakli delillere fazla yer vermemesi ve daha öz olması denilebilir. Ayrıca musannif, kendisinden önceki akâid metinlerinden olan konuları neredeyse eksiksiz bir şekilde eserine almıştır.⁶⁸ Ebû Hanîfe’ye yapılan atıf ve vurgular, geleneğine bağlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.6. Mesâilü’l-aşri’l-İyâziyye

Bu eser, Mâtürîdî’nin çağdaşı aynı zamanda Semerkant’ın ileri gelen âlimlerinden Ebû Bekir el-İyâzî (ö. 361/971) tarafından yazılmıştır.⁶⁹ Eser tahkik edilerek

⁶¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam* (İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.), 7.

⁶² Rudolph, *Semerkant’ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, 175, 178.

⁶³ bk. Ebü’l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam Tercümesi*, trc. Talha Alp (İstanbul: Yasin Yayınları, 2004); Diğer Çevirileri için bk. Muhammed Aruçi, “es-Sevâdü’l-azâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 579.

⁶⁴ bk. İbrahim Hilmi b. Hüseyin el-Görelvî, *es-Sevâdü’l-a’zam Şerhi Selâmü’l-Ahkam*, trc. Ömer Atmaca (İstanbul: Yasin Yayınları, 2010).

⁶⁵ Aruçi, “es-Sevâdü’l-azâm”, 579.

⁶⁶ Murat Akın, “Hakîm es-Semerkandî’nin “es-Sevâdü’l-A’zam” İsimli Eseri Bağlamında Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fikhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri”, *ILTED*, 47 (2017): 103.

⁶⁷ Hakîm es-Semerkandî, *Risâle fi’l-iman* (İstanbul: 1887), 3 vd.

⁶⁸ Semerkandî, *Risâle fi’l-iman*, 1 vd.

⁶⁹ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Maturîdî ve Maturîdilik* (İstanbul: Bayrak Matbaa, 2008), 110.

Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷⁰ Ebû Bekir el-İyâzî'nin ölmeden önce yazdığı ve Semerkant çarşılarında ilan ettirdiği bir metindir. On maddeden oluşan bu akâid metni, şehirdeki Meysere Kapısı denilen bir yerde asıldığı ve böylelikle halka ulaştırıldığı belirtilmektedir.⁷¹ Metin, daha çok bid'atlerden özellikle de Mu'tezile'nin fikirlerden uzak durulması için yazıldığı belirtilmektedir.

Müellife göre dinin aslı on meselede toplanmaktadır. Bunlar şu hususlardan oluşmaktadır: Kulların fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Allah ezeli yaratıcıdır. Yüce Allah'ın ahirette görülmesi mümkündür. Kur'an Allah'ın kelamı olup mahluk değildir. Büyük günah işleyenin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilerse bağışlar dilerse cezalandırır. Allah dilediğini dilediği şekilde yapma gücüne sahiptir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) büyük günah sahiplerine şefaet etme hakkı vardır. Kabir azabı haktır. Duaların kabul edilmesi umulur. Hayır olsun şer olsun her şey Allah'tandır. Bu on esasa inanmayanlar "şer ve bidat ehli" kabul edilmiştir.⁷² Metnin içeriğine bakıldığında kendisinden önce yazılanların bir benzerinin olduğunu belirtmek mümkündür.

Bu metnin halkın görmesi için şehrin Meysere Kapısına asılıyor olması, bize akâid metinlerinin muhatap kitlesinin kısmen halk tabakası olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu metinlerin, bidatlere karşı bir tutum sergilediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

1.7. Beyânü akîdeti'l-usûl

Bu eserin musannifi hakkında görüş ayrılığı olmakla beraber araştırmacıların çoğunluğu, Hanefi fakihlerinden aynı zamanda müfessir olan Ebü'l-Leys İmamü'l-hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî (ö. 373/983) tarafından yazıldığını kabul etmektedirler. Eser, *Risâle fî usûli'd-dîn*, *Akîdetü'l-usûl* ve *Akide* isimleriyle de bilinmektedir. On altı mesele üzerinde, soru-cevap tarzıyla düzenlenen risâle, İman nedir? sorusuyla başlayıp, Allah'ın sıfatları, melekler, peygamberler, ahiret, kader ve benzeri konularla devam eder.⁷³

Ebü'l-Leys, Ebû Hanîfe ve bazı talebeleri tarafından kaleme alınan akâid metinlerinin aktarılmasında önemli katkısı olmuştur. Ebü'l-Leys'in akâid ve kelâma dair görüşleri genel olarak Mâtürîdî çizgisiyle paraleldir. Ehl-i sünnet'in inanç esaslarını

⁷⁰ Şükrü Özen, "IV./X. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyanamesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 9 (2003): 49.

⁷¹ Özen, "IV./X. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi", 71, 81.

⁷² Özen, "IV./X. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi", 70-85.

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyânü akîdeti'l-usûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 32.

âmentü biçiminde özetleyen risâle Endonezya, Malezya ve Güney Afrika'da yaygın olup buralardaki yerel dillere çevrilmiş, ayrıca yaygınlığı sebebiyle XIX. yüzyıl şarkiyatçılarının ilgisini çeken risâle A. W. Juynboll tarafından yayımlanmıştır.⁷⁴

1.8. Cümelü Usûli'd-Dîn

Ebû Seleme Muammed b. Muhammed es-Semerkendî'ye (ö. 4. yy.) ait olan bu eser resmi talep üzerine yazılmıştır. Müellif, Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebû Ahmed el-İyâzî'nin öğrencisidir. Ebû Seleme, son dönemde yapılan araştırmalarda "Mâtürîdî'yi ilk olarak en iyi anlayan ve anlatan" kişi olarak tanıtılmaktadır.⁷⁵ Bu metin *Sevâdü'l- 'azam* gibi resmi talep üzerine özet bir şekilde dinin temel esaslarını öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eserde akâid esasları Hanefi-Mâtürîdî geleneği üzere sıralanmasına rağmen Mâtürîdî'nin isminin geçmemesi ise ilginçtir. Araştırmacılar bunun sebebinin imama itaat ve Mürcie ekolüyle ilgili görüşlerinde Mâtürîdî ile farklı düşünmesine bağlamaktadırlar.⁷⁶

Ebû Seleme, hem Ebû Hanîfe'nin hem de Mâtürîdî'nin fikirlerinin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Eser tevhid konusuyla başlayıp Allah'ın sıfatları, aslah, istitaat, rü'yetullah, kader, melek ve nübüvvet konularıyla devam eder. Eser, Ahmet Saim Kılavuz tarafından günümüze *Ebû Seleme es-Semerkandi ve Akâid Riâalesi* ismiyle kazandırılmıştır.⁷⁷

1.9. Bahrü'l-Kelâm

Mâtürîdî geleneği açısından son derece önemli bir yere sahip olan Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin (ö. 508/1115) kaleme aldığı bu metin, İslam akâidinin prensiplerini özlü bir şekilde sunmaktadır. Tam adı *Bahrü'l-keîâm fî ehli'l-İslam* olan bu metnin *Bahrü'l-efkâr ve Akâidü Ebi'l-Muîn en-Neseffî* gibi isimlendirmeleri de bulunmaktadır.⁷⁸ Manastırlı Lâlî Hasan Efendi'nin yaptığı *Tercüme-i Bahri'l-Kelâm mine'l-Akâid* isimli çeviri⁷⁹ ilklerden olması bakımından önemlidir. *Bahrü'l-Kelâm* üzerine yazılmış şerhlerin⁸⁰ yanı sıra met-

⁷⁴ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 474.

⁷⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi Maturîdî*, 136.

⁷⁶ Ak, *Büyük Türk Âlimi Maturîdî*, 137.

⁷⁷ Ebû Seleme es-Semerkandî, *Cümelü usûli'd-dîn*, thk. Ahmet Saim Kılavuz (İstanbul: Emek Matbaası, 1989), 1-50.

⁷⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Bahrü'l-keîâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 516.

⁷⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 389.

⁸⁰ bk. Yavuz, "Bahrü'l-keîâm", 516.

nin Türkçe'ye birden çok çevrileri bulunmaktadır.⁸¹ Yalnız Türkiye'de 150'ye yakın yazma nüshasının bulunması⁸² eserin ne kadar yaygın ve okunduğunu göstermektedir.

Eserin ifadeleri gayet sade ve cümleler kısadır. Musannif sorduğu bazı sorulara cevap araması okuyucunun dikkatini toparlamasına yardımcı olmaktadır. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin benimsediği tüm akâid esaslarını metinde bulmak mümkündür. Mârifet, tevhid, iman ve din gibi terimler hakkında tanımlamalar yapılarak başlanılan eser, mârifetullah, Allah'ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatları hakkında bilgiler vererek devam etmektedir. Bu konulara bağlantılı olarak; kıdem, Allah'ın mekândan tenzihi, rû'yetullah, kelâm sıfatı, isim-müsemma, rızık gibi konulara da yer verilmektedir.

Nesefî'nin *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd* isimli eseri de muhtasar bir akâid metni olarak değerlendirilebilirdi. Fakat musannifin karşı düşüncedeki fırkaları eleştirilmesi kitabın kelâm ilminin cedelci yönünü yansıttığını göstermektedir. Her ne kadar *Bahrü'l-kelâm* içerisinde de bazı fırkaların görüşlerine yer verilmiş olsa da *Kitâbü't-temhîd* kadar olmadığı kanaati oluşmuştur. Dolayısıyla *Kitâbü't-temhîd* ile *Bahrü'l-kelâm*'ı karşılaştırdığımızda, kelâmî uslûbun ağırlıkta olması ve kelâm eseri olan *Tebşiratü'l-edille*'nin bir özeti mahiyetinde olması⁸³ nedenlerinden dolayı akâid metinleri içerisinde ele almayı uygun görmedik. Ayrıca *Bahrü'l-kelâm*'ın Nesefî'nin diğer eserlerine nazaran farklı bir tarz ve küçük bir hacim görünümünde olması onun bir akâid metni olarak değerlendirmemize sebep teşkil etmiştir.

1.10. Akâidü'n-Nesefî

Yukarıda saydığımız metinlerin bir kısmında olduğu gibi bunda da musannıfı hakkında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ancak metnin ilk şârihi olan Taftazânî (ö. 793/1390), Kâtib Çelebi, Wensinck ve Brockelman gibi kişiler, Mâtürîdî kelâmcılarından olan Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'ye (ö.537/1142) ait olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁴

⁸¹ bk. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-kelâm*, trc., Cemil Akpınar, *Bahrü'l-kelâm* (Konya: Rabita Yayınları, 1977); Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-kelâm fi akâid-i ehli İslam*, trc. İsmail Hakkı Uca-Mustafa Akdedeoğulları (Konya: Can Kitapevi, 1978); Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-kelâm*, trc. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010).

⁸² Mehmet Kalaycı, "Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Mâtürîdî Akâidi (Bahrü'l-Kelâm Tercümesi)*, Notlarla Tercüme Eden: Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010" *AÜİFD* 55/1 (2014): 172.

⁸³ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tevhidin Esasları*, trc. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayınları, 2007), 17

⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuzi, "Akâidü'n-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 218.

Eserin birçok baskısı ve şerhi bulunmaktadır. Yalnızca İslam kültürü muhitinde değil farklı mekanlarda da tanınmıştır. Türkçe'ye birçok çevirisinin⁸⁵ yanısıra İngilizceye, Almancaya ve Fransızcaya da çevrilmiştir. Bütün bu çalışmalar içerisinde Taftazânî'nin yaptığı şerh son derece önemli olup hem metin hem de şerhi yıllarca medreselerde okunmuştur. Burada şunu da belirtmekte fayda var: metnin sahibi Mâtürîdî geleneğinden olmasına rağmen, Eş'arî kelâm ekolüne bağlı olan Taftâzânî'nin yazdığı şerh ile okutulmuştur.⁸⁶

Osmanlı medreselerinde yoğun olarak okutulan bu metin üzerine oldukça fazla şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. İlgiye paralel olarak bu şerh ve hâşiyelerden başta Hayâlî'nin yazdığı olmak üzere bir kısmı medreselerde ders kitapları arasına girmiş, *Şerhu'l-Akâid*'le birlikte onların da baskıları yapılmıştır. Bu şerh üzerine yapılan en önemli hâşiyeler, Osmanlı âlimleri tarafından yapılmış, özellikle *Hayâlî hâşiyesi* ayrı bir ilgiye mazhar olmuş bu çalışma üzerine dört-yüz-beş-yüz civarında hâşiye yazılmıştır.⁸⁷ Dünyanın değişik bölgelerindeki medreselerde okutulmuştur. *Kestelî hâşiyesi*, *Ramazan Efendi hâşiyesi* ve *Behiştî hâşiyesi* de Osmanlı âlimleri tarafından yapılmış meşhur şerh ve hâşiye çalışmalarından olarak baskıları yapılmış ve medrese talebesinin rağbetine mazhar olmuştur.⁸⁸ Günümüzde de halen ellerde tutulan ve çalışmalarda mercî kaynağı olan bir metin olma özelliğini devam ettirmektedir. İslam akâidini muhtasar ve öğretici bir tarzda sunması okuyucunun anlamasını kolaylaştırmıştır.

Metnin içeriği; İslâm'da eşyanın hakikati ve bilgi kaynakları, Allah'ın sıfatları ve rü'yetullah meselesi, insanın fiilleri, irade meselesi ve Allah'ın takdiri, âhîrete iman, büyük günahlar ve affı meselesi, iman meselesi, peygamberlik ve peygamberlere îman, meleklerle iman, kitaplara iman, miraç, keramet, hilâfet-îmâmet ve diğer bazı konulardan oluşmaktadır. Eşyanın hakikati konusuyla başlaması, kendinden önceki metinlerden farklı yönü olarak değerlendirilebilir. Böyle bir konuyla başlıyor olması, döneminde tartışılan konulardan birisinin bu olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Ayrıca eşyanın hakikati konusu, her ne kadar kelâm eserlerinde uzunca anlatılıyor olsa da bazen akâid metinlerinde de yer aldığını görmekteyiz.

⁸⁵ Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi* (Şerhu'l-akâid), trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991); Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, trc. Talha Hakan Alp (İstanbul: Rihle Kitap, 2011).

⁸⁶ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *AÜİFD* 4 (1980): 276.

⁸⁷ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim II* (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 295.

⁸⁸ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim II*, 295 vd.

Metinde neredeyse sıralanan akâid esaslarının hiç biri için deliller söylenmemektedir. Yalnız bir ayetin bulunması dikkatleri çekmektedir.⁸⁹ Bu yönüyle kendinden önceki akâid metinleriyle uyum içerisinde olduğunu göstermektedir.

1.11. el-Akîdetü'r-Rükniyye⁹⁰

Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülazîz es-Semerkindî'nin (ö. 701/1301) ikinci olarak yazdığı bu metin, VII/XIII. yüzyılda Mâtürîdî geleneğini yansıtmaktadır. Müteahhirun dönemi metinlerinden olan bu eserin tam adı *el-Akîdetü'r-Rükniyye fi şerhi la ilahe illallah Muhammedün Rasûlullah*'tır. Metinde Ebû Hanîfe başta olmak üzere, İmam Mâtürîdî, Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Pezdevî ve Ebû Muin en-Nesefî'den nakillerde bulunmaktadır.⁹¹ Ayrıca Haşviyye, Müşebbihe ve müneccime gibi birtakım fırkaların görüşlerine de yer verilerek eleştirilerde bulunulmuştur.

Eserin içeriği; klasik akâid metinleri geleneğine benzer şekilde sırasıyla ilahiyât, nübüvvât ve sem'iyât konuların tamamı işlenmektedir. Bu dönemden önce yazılan metinlerle karşılaştırdığımızda bunun daha sistematik ve düzenli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca akâid metinlerinde genelde deliller zikredilmez iken bunda ayet ve hadislere sıklıkla yer verilmektedir.

Eserin tahkikli neşri Mustafa Sinanoğlu tarafından yapılmıştır.⁹² Sinanoğlu eserin en önemli özelliğini "inanç esaslarını medrese öğrencileri için sistematik ve öğretici bir muhtevada sunması" olarak belirtmektedir. Kelâm eserleri genelde farklı ekollerin görüşlerini karşılaştırıp bir neticeye varmaya çalışırken, akâid metinleri diğer ekollerin görüşlerine nadiren yer vermiş olsa da genelde müntesibi olduğu mezhebin görüşlerini sıralamakla yetinir. *el-Akîdetü'r-Rükniyye*'nin bu yönü ile bir akâid metni özelliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.12. el-Umde fi'l-Akâid

Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310) tarafından yazılan bu eserde Ehl-i sünnet akâidi muhtasar bir şekilde

⁸⁹ Ömer en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî* (İstanbul: ts.), 1 vd.

⁹⁰ Eserin yazma nüshasındaki "rükniyye" kelimesi yanlışlıkla "zekiyye" okunarak *DİA*'da "el-Akîdetü'z-Zekiyye" şeklinde maddeleşerek yer almıştır. (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "el-Akîdetü'z-zekiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 260-261; Değerlendirme için bk. Yurdagür, *Ünlü Türk Kelamcıları*, 100).

⁹¹ Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülazîz es-Semerkindî, *el-Akîdetü'r-Rükniyye*, yayına haz., Mustafa Sinanoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 15.

⁹² Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülazîz es-Semerkindî, *el-Akîdetü'r-Rükniyye*, yayına haz., Mustafa Sinanoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008).

sunulmuştur. W. Cureton tarafından *The Pillar of Creed* adıyla İngilizce'ye⁹³ ve *İslâm İnançının Ana Umdeleri* adıyla da Türkçe'ye çevrilmiştir.⁹⁴ Eser üzerinde müellifin kendisinin yazdığı *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd* ve başkalarının yazdığı pek çok şerhler bulunmaktadır.⁹⁵

Müellif, metnin ilk bölümlerinde bu eseri niçin yazdığını şöyle ifade eder: “Ben bu muhtasar metinde, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın inanç sisteminin özünü, soranlara cevap olması ve onları batıl inançlardan koruması amacıyla bir araya getirdim.”⁹⁶ Medrese öğrencileri için giriş niteliğinde bir çalışma olması onun kelâm değil akâid metni olduğunu göstermektedir. Ayrıca metnin gayet sade bir dil ve anlaşılır bir üslûpla kaleme alınmış olması da bir akâid metni özelliğinde olduğunu göstermektedir. Kendisinden önceki dönemlerde yazılan ve meşhur olan *Akâidü'n-Nesefî* ile içerikleri aynı olmakla beraber bunda biraz daha ayrıntı bilgileri bulmaktayız. Daha ayrıntılı olmasına rağmen ilim camiasında onun kadar meşhur olmamıştır.

Eserde akâid konuları işlenirken Mâtürîdiyye mezhebine bağlı kalınmıştır. Metin diğer akâid eserlerinin birçoğunda olmayan varlık bahsi ile başlar, Allah'ın varlığı ve sıfatları, nübüvvet bahsi, kulun fiilleri, rızık, îmân, sem'iyât ve imâmet gibi sistematik akâid konularının tamamını izahla tamamlanır.⁹⁷

2. Manzum Türü Akâid Metinleri

2.1. Emâlî

Hanefi-Mâtürîdî geleneğinde önemli bir yeri olan Ebû Muhammed Sirâceddin Ali b. Osman b. Muhammed el-Ûşî el-Fergânî (ö.575/1179) tarafından yazılmış manzum akâid metinlerinin en güzel örneklerinden birisidir. Mâtürîdî akâidine dair yazılmış ilk manzum eser kabul edilir.⁹⁸ *Emâlî* adıyla şöhret bulmanın yanı sıra, beyitleri “lâm” harfiyle bittiği için *el-Kâsîdetü'l-lamiyye fi't-tevhid*, *Lâmiyye-i kelâmiyye* adlarıyla da tanınmıştır.⁹⁹ Bu metinle Semerkand'ta kurulan Mâtürîdî ekolünün inanç esasları edebi bir üslup-

⁹³ Murteza Bedir, “Nesefî, Ebü'l-Berekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 568.

⁹⁴ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri (el-Umde fil-Akâid)*, trc. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000).

⁹⁵ Eser ve müellif hakkında geniş bilgi için bk. Kılıç Aslan Mavil, “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, *UÜİFD* 22/1 (2013): 57; Ömer Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri*, 37-38.

⁹⁶ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Umdetü'l-Akâid*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: 1434/2013), 91.

⁹⁷ bk. Nesefî, *Umdetü'l-Akâid*, 92 vd.

⁹⁸ Ömer Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 33.

⁹⁹ Metin Yurdağür, *Maveraünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelamcıları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 89.

la şiir haline getirildi. Eser Türkçe'nin yanı sıra farklı dillere çevrilmiş olup, üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Yalnız Türkiye kütüphanelerinde 300'ü aşkın yazma nüshasının olması ne kadar rağbet gördüğünü göstermektedir.¹⁰⁰ Yine elimizde birçok baskısının bulunması da bunu destekler mahiyettedir.¹⁰¹ Bu metnin bir çok şerhi bulunmakla beraber en önemlileri Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından kaleme alınan *Dav'ü'l-me'âlî fi şerhi Bed'i'l-emâlî* ile Mütercim Asım (ö. 1235/1819) tarafından yazılan *Merahu'l-meâlî fi şerhi'l-Emâlî* isimli çalışmalar olduğu belirtilmektedir.¹⁰²

Eser, talebeler tarafından rahatlıkla ezberlenmesi ve dilinin kolay olması hasebiyle medreselerde yıllarca başlangıç dönemlerinde okutulmuştur. Medreselerin âlî/yüksek kısımlarında değil de tâlî/alt kısımlarında okutulmuş olması bir akâid metni özelliğini taşıdığını göstermektedir. Baskılarına göre farklılık olsa da içerisinde 66-68 arasında beyit bulunan bu metin, sistematik akâid konuları olan ilâhiyyât, nübüvvât, semiyât ve esma ve'l-ahkâm meselelerin tamamını işlemektedir. Tekvin sıfatı hakkında "Yaratılmış ile yaratma sıfatı (tekvin) aynı şeyler değildir"¹⁰³ ve "akılla Allah'ı bilmenin gerekliliği"¹⁰⁴ gibi bazı konulardaki beyitlerden hareketle Mâtürîdî ekolünün görüşleri doğrultusunda yazıldığını anlamak mümkündür.

2.2. el-Kasîdetü'n-Nûniyye

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in (ö. 863/1459) en meşhur eseri kabul edilen bu manzum çalışma, 105 beyitten oluşup akâid konularını içermektedir. Osmanlı'daki manzum akâid metinleri geleneğinin en güzel örneklerinden birisidir. Mâtürîdî geleneğinde akâid esaslarının manzum halinde sunulmasında önemli bir örnek olan bu çalışma, medreselerde okutulan önemli kitaplardan olmuştur. Önceki başlıklarda ele aldığımız *el-Emâlî* gibi, medreselerin âlî/yüksek kısımlarında değil de tâlî/alt kısımlarında okutulması¹⁰⁵ bizde eseri kelâmdan ziyade akâid çalışması olarak kabul etme kanaati oluşturdu. Diğer yönden meseleleri normatif bir şekilde ifade etmesi de buna işaret olarak değerlendirilebilir. Ayrıca eserin özgün bir metin olması bizim ayrı bir başlık halinde buraya almamıza sebep teşkil etti. Zira yazılmış birçok manzum eserin varlığı bilinmek-

¹⁰⁰ Sirâceddin Ali b. Osman el-Ûşî, *Emâlî Şerhi*, trc. ve Şerh., Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 11.

¹⁰¹ Sirâceddin Ali b. Osman el-Ûşî, *Bedü'l-Emâlî* (İstanbul: ts.).

¹⁰² M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 75.

¹⁰³ Ûşî, *Bedü'l-Emâlî*, 13.

¹⁰⁴ Ûşî, *Bedü'l-Emâlî*, 11.

¹⁰⁵ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013): 266.

te olup, bunlar “akâidnâme” olarak da tanıtılmışlardır.¹⁰⁶ *Cevâhirü'l-akâid* olarak da bilinen bu eser, hem Hızır Bey'in talebeleri hem de başkaları tarafından tercüme edilmiş ve üzerine Türkçe ve Arapça şerhler yazılmıştır. Bunların en önemlileri arasında Hızır Bey'in talebesi Hayâlî Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Şasîdeti'n-nûniyye*, Hâfız Muhammed b. Hasan'a ait *Şerhu'l-Şasîdeti'n-nûniyye*, Dâvûd-i Karsî'ye ait *Şerhu'l-Şasîdeti'n-nûniyyeti't-tevhidiyye*'nin olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁷ Bu çalışmalarının adetlerinin çok olması eserin önemini izhar açısından önemlidir.

Eser, hamdele ve salvele ile başlayıp sırasıyla akâid konularının tamamı hakkında bilgiler vermektedir. İtikadi olarak Müslümanların bilmesi gereken tüm hususlar özlü bir şekilde ve Hanifi-Mâtüridi geleneğine bağlı olarak sıralanmıştır. Eser manzum olmasına rağmen akâid meselelerin dayandığı deliller, nazmın verdiği ölçü çerçevesinde belirtilmektedir. Bu da diğer manzum akâid metinlerinden farklı yönü olarak belirtilebilir. Normal bir akâid metninde olan; Allah'ın varlığı, sıfatları, ihtiyari fiiller, rızık, peygamberlik müessesesiyle ilgili esaslar, ahiret konuları, iman-amel ilişkisi ve nihayetinde imametle ilgili beyitleriyle eser tamamlanmaktadır.¹⁰⁸

2.3. Nazmü'l-leâlî

Tokatlı İshak Zencârî (ö. 1090/1656) veya İshak bin Hasan ez-Zencânî Tokadî diye de bilinen musannifin XVII. yüzyılda kaleme aldığı bu eserde de akâid konuları ayrı ayrı ele alınmıştır. Müellif, “Rızâi” mahlasını kullanmıştır. *Manzumet'ul-Akâid* olarak da bilinen bu metin, akide konusunu bütün teferruatıyla ve manzum olarak işlemektedir.¹⁰⁹ Musannifin eserine inciler anlamına gelen *Leâlî*'yi vermesi de itikadî esaslara verdiği önemi göstermektedir. Dönemin medreselerinde okutulan bir metin olması ve birçok baskısının olduğuna dair bilgilerin bulunması¹¹⁰ önemine işaret olarak değerlendirilebilir.

İslam akâidinin ana konularının yanı sıra bir takım bidat fırkalar, kabir azabı, Hz. Peygamber'in miracı, melekler gibi konular ayrı başlıklar hâlinde açıklanmıştır. 302 beyitten oluşan eserin Hanefî Mâtürîdî geleneğinde olduğunu; “Ebû Mensûr Şeyh-i

¹⁰⁶ bk. Ali İhsan Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin* (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 14.

¹⁰⁷ M. Said Yazıcıoğlu, “el-Kâsîdetü'n-nûniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 571.

¹⁰⁸ M. Said Yazıcıoğlu, “Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniyye'si”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983): 549.

¹⁰⁹ Bayram Özfırat, “Tokat'lı İshâk Efendi ve *Nazmü'l-Leâlî* Adlı Mesnevisi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15, (2015): 321.

¹¹⁰ Özfırat, “Tokat'lı İshâk Efendi ve *Nazmü'l-Leâlî* Adlı Mesnevisi”, 375.

Mâtürîdî, Hanefi mezhebi dehrün ferîdî” beytinden ve içeriğinden anlayabiliriz. Eser ve musannifi hakkında ağırlıkla edebi yönden olmak üzere bazı araştırmalar bulunmaktadır.¹¹¹

2.4. Kaside-i İ'tikadiyye (Akâid Manzumesi)

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) *Marifetnâme*'sinin içinde yer alan bu metinde Ehl-i sünnetin itikadî esasları muhtasar bir şekilde özetlenmiştir. Aidiyeti konusunda görüş ayrılıkları bulunmakla beraber Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya nisbet edilir.¹¹² Farklı baskılarda adet sayısında değişiklik olsa da 114 ile 116 beyit arasında oluşan bu eser, “Hudâ Rabbim, Nebim Hakkâ Muhammed'dir Resûlullâh, Hem İslâm dinidir dinim, kitabımdır Kelâmullah”¹¹³ şeklinde başlar. Eserin Hanefi-Mâtürîdî geleneğinde olduğunu ise şu beyitten anlayabiliriz: “Akâid içre Ehl-i sünnet oldu mezhebim hakka, Amelde Ebû Hanîfe mezhebidir, mezhebim vallah.”¹¹⁴ Eser, Osmanlı'nın son devir ulemâsından Manisalı Musacalzâde Mehmed Saîd tarafından şerhedilmiştir. Bu şerh de bazı notlarla ve sadeleştirilmeyle farklı kişiler tarafından yayınlanmıştır.¹¹⁵

Eserde akâid metinlerinde bulunan tüm konuları bulmaktayız. Allah'a iman, Allah'ın sıfatları, meleklerle iman, kitaplara iman, peygamberlere iman ve peygamberlerin sıfatları, mi'rac hadisesi, Allah'ın kullarını güçlerinin yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmaması, rızık, ecel, kabir suali ve kabir ahvali, öldükten sonra dirilme ve hesap, şefaet, kıyamet alametleri gibi konular yer almaktadır.¹¹⁶ Ayrıca cemaatle namaz ve mesh etmenin hükmü gibi fikhî meselelerde bu metin içerisinde bulunmaktadır. Diğer metinlerle karşılaştırıldığında çoğunda olmayan sadaka, müşriklerin çocukları ile ilgili hükümler, göz değmesi, büyü, içtihat meselesi gibi konular da burada incelenmektedir.¹¹⁷

¹¹¹ Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulum, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydâni Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)* (Yüksek Lisans tezi Selçuk Üniversitesi, 2006). 1; Rasim Deniz, “İshâk Bin Hasan Tokatî”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (1987): 603–612.

¹¹² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Akâid-i İslamiyye*, şrh. Ahmet Efe (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2015), 9; Mustafa Çağrı, “İbrahim Hakkı Erzurûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 307.

¹¹³ İbrahim Hakkı, *Akâid-i İslamiyye*, 12.

¹¹⁴ İbrahim Hakkı, *Akâid-i İslamiyye*, 14.

¹¹⁵ Akhisarlı Musâlizâde Muhammed Said, *Cevahiru'l-Akâid (Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kaside-i İ'tikadiyye'sinin Şerhi)*, sad. Hüseyin Elmalı (İzmir: Erzurum Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1998); Erzurumlu İbrahim Hakkı-Musâlizâde Muhammed Said, *Cevahiru'l-Akâid/ Kaside-i İ'tikadiyye Şerhi*, Der. Muhammed Yetim (İstanbul: Sultantepe Yayınları, 2012).

¹¹⁶ Musâlizâde Muhammed Said, *Cevahiru'l-Akâid*, 35-100.

¹¹⁷ Musâlizâde Muhammed Said, *Cevahiru'l-Akâid*, 118-123.

2.5. Manzûme-i Akâid

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi olmayan Kadı Hüseyin Ispartavî'ye (ö. 1248/1832-33) aittir. Eser yazma halinde kütüphanelerde yer almakla beraber, bizim de hakkında bilgi aldığımız kaynak, Serap Ekşioğlu tarafından tenkitli metin ve dil incelemesi olarak yapılan yüksek lisans tezidir.¹¹⁸

2037 beyitle yazılan bu metin diğer manzum akâid eserlerinden daha kapsamlı olduğunu göstermektedir. Müellif, akâid ilmini halka anlatmak, öğretmek ve bu ilme dair bilgilerin uzun süre halkın hafızasından silinmemesi için manzum şekilde yazdığını ifade eder. Eserin Mâtürîdî geleneğinde yazıldığını "Hüseyin Sünnüyem hem Mâtürîdî, Dahı Afşârîyem andan Hamîdî" beytinden anlayabiliriz.¹¹⁹ Eserde; Allah'ın sıfatları, kaza ve kader, Hz. Muhammed'in (s.a.s), mucizeleri, dört halife, aşere-i mübeşşere, cüzî irade, iman ve İslam birliği, helal ve haram, büyük günahlar, iman ve ibadet, ölüm ve kabir hâlleri ve şefaât gibi konular üzerinde durulmuştur.¹²⁰ Görüldüğü gibi manzum türü eserlerde de ele alınan konular diğerleriyle benzerlik göstermektedir.

3. İlmihal Türü Akâid Metinleri

3.1. Akâid-i İslâm

Metin, Osmanlı Şeyhülislamlarından Kemâl Paşazâde'ye (ö. 940/1534) aittir. İbn Kemal olarak da bilinen bu âlim, eserinde iman, ibadet ve ahlak konularını işlemektedir. İbn Kemal'in bu akâid metninden ayrı itikadi konuları ele aldığı *Kitabü'l-iman* ve *Risâle fi tahkiki'l-iman* isimli eserleri de birer akâid metni özelliğini taşımaktadırlar. Bu eserde imanı şöyle tanımlar: "Allah'ın varlığını, birliğini ve resûlünün O'nun katında getirdiği bütün hususları kabul ve tasdik etmektir." İbn Kemal, tasavvufun onaylanması, İslam'da raks, devran ve şathiye gibi şeylerin olmadığını belirtir. Bu tür konulara yer vermesi eseri diğer metinlerden içerik olarak farklı kılmaktadır.¹²¹

Akâid metinlerin içeriklerine bakıldığında; Osmanlı döneminde belli bir dönemden itibaren (tahminen XV-XVI. asırlar) genelde ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyât şeklinde ele alınan konular artık iman, ibadet ve ahlak ana başlıklarıyla ele alınmaya başlanmıştır. İtikadi konulardan ayrı, fikhî ve ahlakî konuların ele alınıyor

¹¹⁸ Serap Ekşioğlu, *Kadı Hüseyin Ispartavî Manzûme-i Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin)* (Yüksek Lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2012), 1.

¹¹⁹ Ekşioğlu, *Kadı Hüseyin Ispartavî Manzûme-i Akâid*, 28.

¹²⁰ Ekşioğlu, *Kadı Hüseyin Ispartavî Manzûme-i Akâid*, 149.

¹²¹ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 244; Eser için bk. İbn Kemal Paşa, *Akâid-i İslâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, nr. 135; İbn Kemal Paşa, *Kitabü'l-iman*, Süleymaniye kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1049.

olması akâid metinlerinde şekilsel açıdan farklılığa gidildiğini göstermektedir. İbn Kemal'in bu eseri de bunun örneklerinden birisidir. Zira konuların bu şekilde ele alınıyor olmaları bizim de ilmihal türü akâid eserleri başlığında değerlendirmemize sebep olmuştur. Ayrıca metne verilen isimde "akâid" kelimesinin geçmesi ve içindeki konuların ağırlıkta itikadi meseleler olması, ilmihal türü olmakla beraber akâid metni görünümünü arz etmektedir.

3.2. Ravzât'ul-cennât fi usûli'l-i'tikâd

Bu akâid metninin musannifi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda ve kitabın bazı nüshalarında İmam Birgivî (ö. 981/1573) tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Diğer bazı kaynaklarda ise Bosnalı Hasan Kâfi Akhisarî'ye (ö. 1025/1615) ait olduğu belirtilmektedir.¹²² Eser, Mehmed Birgivî'ye nisbet edilerek Mahmud Esad tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu tercüme yapılan şerhin yanısıra, Mehmet Hancı tarafından Boşnakça'ya çevirisi de bulunmaktadır.¹²³ Ayrıca hakkında yapılan farklı ilmî çalışmalar da bulunmaktadır.¹²⁴

Eserde akâid esaslarının her biri, bir bahçeye benzetilerek ele alınmıştır. İlk konuda mezhebin önderi kabul ettiği Ebû Hanîfe'den ve onun iman anlayışından bahseder. Sonra ikinci bahçede Allah'a iman, üçüncü bahçe meleklerle iman, dördüncü bahçe kitaplara iman, beşinci bahçe resûllere iman, altıncı bahçe ahirete gününe iman, yedinci bahçe öldükten sonra dirilmeye iman, sekizinci bahçede kadere iman konusunu inceler.¹²⁵

3.3. Birgivî Vasiyetnamesi

Birgivî Mehmed Efendi'nin akâid, fıkıh ve ahlak ile ilgili yazmış olduğu bu eser, bir ilmihal özelliğindedir. Çalışmamıza akâid kısmından hareketle ve medreselerde bu alanda okutulan bir metin olmasından dolayı aldık. Belli bir dönemden sonra akâid metinlerin içeriklerinin iman/akâid, amel/fıkıh ve ahlak şeklinde olduğunu belirtmiştik. Bu

¹²² Rıdvan Bayer, "Hasan Kâfi Akhisarî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Alem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu Dergisi* 4/8 (2008): 131.

¹²³ Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 328.

¹²⁴ Samer Alamaireh, *Hasan Kâfi Akhisarî el-Bosnevî'nin "Ravzâtü'l-Cennât fi Usûli'l-i'tikâdât" Adlı Eseri (Tahkik ve Tahlil)* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014). 1.

¹²⁵ Birgivî Mehmet Efendi, "Ravzatü'l-Cennât," *Akâid Risâleleri*, haz. Ali Nar (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 50. vd.

eserde bunu daha net görmekteyiz. Bu metot Anadolu'da Türkçe ilmihal kitapları arasında yaygın olan *Mızraklı ilmihal'*e de öncülük etmiştir.¹²⁶

Eser ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla manzum hale de getirilmiştir. Osmanlıda matbaanın gelmesiyle birlikte ilk basılan kitaplardan olan *Birgîvî Vasîyetnamesi* de medrese öncesi dönemin en önemli akâid kitabı olup özellikle Enderun Mektebinde okutulması zorunlu tutulmuştur.¹²⁷ Hanefî-Mâtürîdî bilgini olan Birgîvî, taklide karşı olup aklın ve naklin beraber yürütülmesi gerektiğini hem bu eserde hem de diğer eserlerde vurgular. Bu eserden başka talebelerinin ihtiyaç duyması ve istifade etmeleri için yazdığı *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye*¹²⁸ ve *Şerhu Amentü* akâid metinleri de bulunmaktadır.¹²⁹

3.4. Büyük Amentü Şerhi (Ferâidü'l-fevâid fî beyâni'l-akâid)

Osmanlı'nın son dönemlerinde akâid metinlerinin birer âmentü şerhi kabul edildiğini ve bu isimlerle de metinlerin yazıldığını görmekteyiz.¹³⁰ Bu eserin içeriği her ne kadar iman ibadet ve ahlak şeklinde olmasa da "amentü şerhi" olarak kabul edilen metinlere örnek olması açısından buraya aldık. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin'in (ö. 1197/1783) telif ettiği *Ferâidü'l-fevâid fî beyâni'l-akâid* isimli eser, A. Faruk Meyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³¹

Eser, Ehl-i sünnet ve bozuk fırkalar başlığıyla başlayıp, imanın mahiyeti hakkında bilgilerle devam edip, altı makamda imanın altı esası incelenmektedir. Her bir meselenin genişçe ve birçok örnekle izah edildiği görülmektedir. Mesela peygamberlerin mucizeleri anlatılırken yaklaşık yirmi sayfada Hz. Muhammed'e (s.a.s) verilen bu olağan üstü haller örneklerle açıklanmıştır.¹³² Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi, bir akâid metni olmanın yanı sıra akâid esaslarının genişçe izah edildiği bir metin özelliğindedir dersek daha doğru tanımlamış oluruz kanaatindeyiz.

¹²⁶ Amet Turan Arslan, "Vasîyetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 556.

¹²⁷ Tayyazâde Atâî, *Tarih-i Atâ* (İstanbul: 1293), 1: 139-140.

¹²⁸ Muhammed Ali Birgîvî, *Risâletü'l-i'tikâdiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 1035.

¹²⁹ Aydın, *Türk Kelâm Bilginleri*, 71.

¹³⁰ Bu isimde yazılan diğer akâid eserleri için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Âmentü Şerhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 30.

¹³¹ Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin, *Büyük Amentü şerhi (Ferâidü'l-fevâid fî beyâni'l-akâid)*, haz., A. Fârûk Meyân (İstanbul: Berkât Yayınları, 1980).

¹³² bk. Kadızâde, *Büyük Amentü şerhi*, 148-165.

3.5. Ehl-i Sünnet İtikadı

Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevi (ö. 1893) tarafından yazılan Arapça bir eserdir. Ehl-i sünnet İtikadı ismiyle bilinip ve bu şekilde Türkçe'ye çevrilen eserin asıl adı, *Câmiü'l-mütân fi hakki envâi's-sıfâti'l-ilâhiyye ve'l-akâidi'l-Mâtürîdiyye ve elfâzı'l-küfri ve tashihi'l-a'mali'l-acibiyye'* dir.¹³³

Eserin diğer akâid metinlerinden en bariz farkı tasavvufi yönünün ağırlıkta olması ve bu tür çevrelerde tercih edilmesidir. Diğer metinlerin çoğunda bulunmayan elfaz-ı küfür ve irtidada götürdüğü kabul edilen hükümler burada genişçe yer almış olmasıdır. Bu durumu eserin yazılmasındaki sebepte de bulmaktayız. Şöyle ki; müellif, metnin başında bazı talebelerinin “elfaz-ı küfür, amellerin ve itikadın tashihi” hususunda bir eser yazmalarını talep etmeleri üzerine böyle bir çalışma yapmaya karar vermiş olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴

Diğer metinlerin içeriğinde yer alan ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'ıyyât konuları bu metinde, Allah'ın sıfatları, elfaz-ı küfür ve ameli meseleler şeklinde üç bölümde incelenmiştir. Metin çok kısa olmakla beraber, şerhi ile düşünüldüğünde meseleler genişçe açıklanmıştır. İçerisinde fikhî konuların ve elfaz-ı küfür konularının çok yer alması ve üslubun sert olması dikkat çekicidir.¹³⁵ Belki de diğer metinler gibi yaygın olmamasının sebebi bu olabilir.

3.6. Mevâid'ül-en'âm fi berâhîn-i akâid'il-İslâm

Son devir Osmanlı âlimlerinden Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'ye (ö. 1330/1912) ait olan bu eser,¹³⁶ askeri liselerde okutulmak üzere yazılmış bir akâid metnidir.¹³⁷ Müellifin kendisi de Askerî Tıbbiye ve Mühendishâne-i Berr-i Hümâyunda akâid dersleri okutmuştur.¹³⁸ Metin Hanefi-Mâtürîdî geleneğine bağlı bir üslupla yazılmış olup kendinden sonra gelecek olan Ömer Nasuhi Bilmen ve İzmirli İsmail Hakkı'ya da örneklik teşkil etmiştir.¹³⁹

Bundan ayrı *Telhîsü'l-keâm fi berâhîn-i akâid'il-İslâm* isimli eseri de bulunmaktadır. Bu eser Arif Kübraoğlu tarafından çevirisiyle beraber yayınlanmıştır.¹⁴⁰ Bizim burada akâid metni olarak *Telhîsü'l-Kelâm fi berâhîn-i akâid'il-İslâm*'ı değil de *Mevâid'ül-en'âm fi berâhîn-i akâid'il-İslâm*'ı almamızın sebebi; *Telhîsü'l-Kelâm*'ın içeriğinin akâidden ziyade bir kelâm ve fıkıh kitabı özelliğini taşıyor olmasıdır. Üç bölümde oluşan eser yalnız ilk

¹³³ Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevi, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, trc. Abdülkadir Kabakçı-Fuad Günel (İstanbul: Bedir Yayınları, 1992), 22.

¹³⁴ Gümüştanevi, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, 26.

¹³⁵ Örnek ifadeler için bk. Gümüştanevi, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, 92, 93, 94, 95, 123, vd.

kısımda ahkâm-ı itikadiyye başlığında imanın altı esası ele alınır. Fakat eserin diğer iki kısmı ki çoğunluk bölümü ahkâm-ı a'meliyye ve şer'iyye başlığıyla ibadet esaslarından bahsetmektedir.¹⁴¹ Bu özelliği de ilmihal türü bir akâid metni olduğunu göstermektedir.

4. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi Akâid Metinleri

4.1. Üss-i İslâm

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914) tarafından yazılan bu muhtasar eserde, İslam itikadının temel prensiplerine özlü bir şekilde temas edilmiştir. Bu metin Ahmet Özalp tarafından, *İslâm İnancının Temel İlkeleri* (İstanbul 1987), A. Bülent Baloğlu ve Halife Keskin tarafından da *İslâm İnanç Esasları* (Ankara 1997) adıyla sadeleştirilerek yayımlanmıştır.¹⁴²

Eserin en önemli özelliği Osmanlı'nın son dönemlerinde felsefi cereyanların etkisinin azaltılmasının düşünüldüğü "Yeni İlm-i Kelâm" döneminde yazılmış ve "bu dönemin üslubunda bir akâid metni nasıl yazılmıştır?" Sorusunun cevabını yansıtmış olmasıdır. Eserin "İslamî hakikatlere dayalı yeni akâid ilmi"¹⁴³ ismini de taşıması bu döneme kadar yazılan metinlerden farklı bir üslub benimsediğine işaret etmektedir. Ayrıca eser, müellifin hayatında da benimsemiş olduğu orta yol, birlik, beraberlik ruhunu yansıtmakta olup, tekfirci üsluptan uzak, hem taassuba hem de kötü taklide dur demektedir.

Metnin içeriği diğer akâid metinleriyle aynı olmakla beraber anlatım üslubu felsefi ifadelerle zenginleştirilmiştir. Müellifin felsefi yönü esere yansımıştır. Metin din hakkında bir izahatla başlayıp, Allah'ın varlığı, kitaplar, peygamberler, ölüm ve sonrasında dirilme, haşr-neşr, insan hürriyeti, hayır ve şer konuları sırasıyla incelenmiştir.¹⁴⁴

¹³⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâid'ül-en'âm fi berâhin-i akâid'il-İslâm*, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, No: 22 Sel 4037/2, Dersaadet 1314.

¹³⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Sevâbü'l-Kelâmî fi Akâidi'l-İslami* (İstanbul: 1330/1912).

¹³⁸ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I", *DÜİFD* 17 (2002): 64.

¹³⁹ Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 564.

¹⁴⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, *Telhîsü'l-kelem fi berâhin-i akâid'il-İslâm*, nşr. Arif Kübraoğlu (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1989).

¹⁴¹ bk. Manastırlı İsmail Hakkı, *Mevâid'ül-en'âm fi berâhin-i akâid'il-İslâm*, 2, 3 vd.

¹⁴² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm İnanç Esasları (Üss-i İslâm)*, sad. Adnan Bülent Baloğlu-Halife Keskin (Ankara: TDV Yayınları, 2012).

¹⁴³ Ahmed Hilmi, *İslâm İnanç Esasları*, 3.

¹⁴⁴ Ahmed Hilmi, *İslâm İnanç Esasları*, 20-55.

4.2. Akâid Dersleri

Fatih Medresesinde Düşenbeli Ahmed Hamdi Efendi'den icazet alan Mustafa Asım Yörük (ö. 1943) tarafından yazılmıştır. Dersiam ve müderris olarak 1904'te ders vermeye başlayan Mustafa Asım, çeşitli okullarda ve 1907'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de kelâm, tefsir ve hadis dersleri vermiştir.¹⁴⁵ Osmanlıca olan bu eser, muhtasar ve müfid bir şekilde yaklaşık 38 sayfada iman esaslarını ele almaktadır.¹⁴⁶

4.3. Akâid-i Hayriye

Eserin tam adı *el-Akidetü'l-hayriyye fi tahrîri mezhebi'l-fırkatî'n-nâciye ve hüüm Ehlü's-sünne ve'l-cema'a ve'r-red alâ muhalifihim* şeklinde olup Mehmet Vehbi Efendi'ye (ö. 1949) aittir. Eser Arapça olup 1919 yılında tamamlanıp Kahire'de basılmıştır. Eserde akâid konuları 133 meselede ele alınmıştır.¹⁴⁷ Eser, müellifi Mehmet Vehbi Efendi tarafından *Akâid-i Hayriyye Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁴⁸ Eser, bir mukaddime üç bâb ve bir hatime üzerine tertip edilmiştir. Müellif mukaddimedede, akâid ilminin tanımını yaparak bu ilmin konusu ve gayesi üzerinde durur. Burada akâid ilminin muhaliflere karşı söz/delil getirme özelliğinden dolayı kelâm ismini de aldığını belirtir.¹⁴⁹

Müellif, akâid ilminin temel konularına girmeden başta Mu'tezile ve Şia olmak üzere bir çok fırka hakkında bilgiler verir. Bu bilgiler ayrıntıdan ziyade Ehl-i sünnete aykırı düşükleri konulardır. Daha sonra sırasıyla isbât-ı vâciple başlayıp, alemin hudûsu meselesi, Allah'ın sıfatları, tevhid konusu, irade meselesi gibi bir çok konuyu birinci bölümde ele alır.¹⁵⁰ Müellif ikinci bölümde ise peygamberlik müessesesini ele alıp peygamberlerin sıfatlarından ve peygamberlerle ilgili konulardan bahseder.¹⁵¹ Eserin diğer bölümlerinde meleklerle iman, kitaplara iman ve semiyât konularından kabir azabı, kıyamet alametleri, cennet ve cehennem bahisleri ve benzeri konular ele alınır.¹⁵² Bu eserde akâid metinleri içerisinde nadiren de olsa karşılaşılan bazı fikhî meselelerin yer aldığı görülmektedir.¹⁵³

¹⁴⁵ Eski Eserler. "Eski Eserler". Erişim: 11 Ekim 2017. http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/2239/Mustafa_Asim_Yoruk.asp?LID=TR&ID=2239.

¹⁴⁶ Mustafa Asım Yörük, *Akâid Dersleri*, (İstanbul: Dersâdet, Hilal Matbaası, 1324/1908).

¹⁴⁷ Mehmet Vehbi Efendi, *el-Akidetü'l-hayriyye fi tahrîri mezhebi'l-fırkatî'n-nâciye ve hüüm Ehlü's-sünne ve'l-cema'a ve'r-red alâ muhalifihim* (Kahire: 1334).

¹⁴⁸ Mehmet Vehbi Efendi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi* (İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1340-1343).

¹⁴⁹ Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 5.

¹⁵⁰ Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 8-59.

¹⁵¹ Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 68.

¹⁵² Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 70 vd.

¹⁵³ Temizlik konusunun ele alındığı yer için bk. Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 80.

Eseri akâid metni kabul etmemizin yanısıra yer yer bir kelâm metni özelliğini de taşıdığını belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü genelde kelâm kitaplarında olup akâid metinlerinde olmayan, irade-i cüziyye meselesi, hüsûn-kubûh, teklif-i malâ yûtak gibi konuları burada görmekteyiz.¹⁵⁴ Fakat yine de buraya akâid metinleri içerisine almamızın sebebi, musannifin metnin başında bunu belirtmesidir.¹⁵⁵

4.4. Mülelhas İlm-i Tevhid Akâid-i İslamiye

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) tarafından yazılan bu eser, İslam inanç esaslarını muhtasar bir şekilde ele almaktadır. Camilerde ve Yüksek İslam Enstitüleri'nde okutulmak üzere kaleme alınmış olması¹⁵⁶ bu metnin kelâmdan ziyade bir akâid metni olduğunu göstermektedir. Ayrıca *Muvazzah İlm-i Kelâm* ile de karşılaştırıldığında daha sade ve öz olması, iman esaslarının kelâmî tartışmalara fazla girmeden izah edilmesi de bunu desteklemektedir. Ömer Nasuhi Bilmen kendisi de bu metnini İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders kitabı olarak okutmuştur. Eser farklı kişiler tarafından ayrı ayrı sadeleştirilerek okuyucuların hizmetine sunulmuştur.¹⁵⁷ Bilmen'in bu eserinden ayrı Türk halkı tarafından çok iyi tanınan, her ne kadar müstakil bir akâid metni olmasa da, *Büyük İslam İlmihal*'inin ilk bölümünde de akâid esaslarını özet olarak yer aldığını belirtmek isteriz.

Eser altı bölümden oluşmakta olup her bölümde birer iman esası incelenmektedir. Bunlar sırasıyla; tevhid, melekler, semavi kitaplar, nübüvvet-risâlet, ahiret, kaza ve kader, şeklindedir.¹⁵⁸ Bu metin *Muvazzah İlm-i Kelâm* isimli kelâm kitabının özeti mahiyetindedir. Bilmen'in bu eserinde akılla Allah'ın varlığına ulaşılabileceğinin vurgulaması,¹⁵⁹ tekvin sıfatının, halk, ibda, ihya, imate, ten'im ve ta'zib gibi bütün fiili sıfatların kaynağı olarak açıklaması¹⁶⁰ Hanefi-Mâtürîdî çizgisinde olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁴ Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 62, 64 vd.

¹⁵⁵ Mehmet Vehbi, *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*, 5.

¹⁵⁶ Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1975), 53

¹⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Mülelhas İlm-i Tevhid (Özetlenmiş Tevhid İlmî)*, sad. Mehmet Talu (İstanbul: Kitap Yayınları, 2005); Ömer Nasuhi Bilmen, *Mülelhas İlm-i Tevhid*, haz. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2014); Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Akâidi*, sad. Salih Sabri Yavuz (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2015).

¹⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Mülelhas İlm-i Tevhid Akâid-i İslamiye* (İstanbul: ts.), 10 vd.

¹⁵⁹ Bilmen, *Mülelhas İlm-i Tevhid*, 18

¹⁶⁰ Bilmen, *Mülelhas İlm-i Tevhid*, 35.

5. Son Dönem Akâid Metinleri

5.1. İman ve İslam Atlası

Kitabın yazarı olan Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983) bu çalışması hakkında şunları ifade etmektedir: “20 yıl müddetle içimde şeklini bulamayan bir rü-şeym (protoplazma) halinde yaşadı. Şu oldu, bu oldu ve 1980 sonlarında ve 1981 başlarında yine içime düşen bir yıldırım bana hitap etti: “Eğer hemen değilse, ne vakit?” evime çekildim, Marsilya sokakları kadar yabancı olduğum şehre mevsimler boyu hemen hiç inmedim, hattâ bahçeme bile çıkamaz oldum; ve bir güne on günlük çalışmalarla “İman ve İslâm Atlası”nı kalıba dökemedim.”¹⁶¹ Kısakürek, bu eseriyle 1981 yılında fikir dalında Millî Kültür Vakfı Armağanı’nı almıştır.¹⁶²

Eser, müstakil bir ilmihâl olarak görülmekle beraber çeşitli sorularla itikadî esaslar vurgulanmaktadır. Bu eserin diğerlerinden farkı, kendisine mahsus uslubu ve düşündürücü sorularla metne kazandırılan akıcılığının olmasıdır. Allah, melek, kitap, rasül, son gün, kader-hayır-şer, ölümden sonra dirilmek ve bid’at hakkında bilgiler veren yazar neredeyse akâid esaslarının tüm konularına değinmiştir.¹⁶³ Eserin akâid esaslarını adeta günümüz diliyle okuyucuya edebi bir tarzla sunması en önemli özelliği olarak belirtilebilir.

5.2. Muhtasar İslam Akâidi

Vekaleten İstanbul müftülüğü de yapan Ali Fikri Yavuz’un (ö. 1992) hazırladığı bu metin, son dönemde yazılan akâid metinleri içerisinde kısa ve faydalı olması açısından önemlidir. İçerisinde isminden de anlaşılacağı gibi iman esasları özet halinde sunulmuştur.¹⁶⁴ Müellif, akâid metinlerinin çoğunun Arapça olması tahsil çağındaki talebelerin istifade etmesini zorlaştırdığını belirterek, bunu kolaylaştırmak için Ehl-i sünnet akâidesi üzerine Türkçe bir akâid metni hazırlamayı arzu ettiğini ve neticede bu eserin yazıldığını belirtir.¹⁶⁵ Muhtasar olan bu metin, Allah’a iman ve Allah’ın sıfatları konusu ile başlar, kitaplara, meleklere, ahiret gününe, kadere iman konularıyla devam ederek metnin sonunda birkaç sayfada diğer mezhepler hakkında bilgi verir. En sonunda da peygamberimizin aile-i efradı hakkında kısa bilgilerle metni tamamlar.¹⁶⁶ Ali

¹⁶¹ Necip Fazıl Kısakürek, *İman ve İslam Atlası* (İstanbul: 1985).

¹⁶² Necip Fazıl Kısakürek. “Necip Fazıl Kısakürek”. Erişim 10 Ekim 2017. <http://www.nk.com/nfkforum/index.php?topic/3648-man-ve-slam-atlas>.

¹⁶³ Kısakürek, *İman ve İslam Atlası*, 5 vd.

¹⁶⁴ Yavuz, *Muhtasar İslam Akâidi* (İstanbul: Bedir Yayınları, 1964).

¹⁶⁵ Yavuz, *Muhtasar İslam Akâidi*, 3.

¹⁶⁶ Yavuz, *Muhtasar İslam Akâidi*, 79.

Fikri Yavuz, bundan ayrı yazdığı *İslam İlmihali*'nin ilk bölümünde de yaklaşık otuz sayfada akâid esaslarını muhtasar bir şekilde sunmuştur.¹⁶⁷

Yukarıda isimlerini belirttiğimiz âlimlerden ayrı İstanbul'da değişik camiilerde görev yapan, aynı zamanda bir nakşi bendi/halidi şeyhi olan Mehmet Zahit Kotku'nun (ö. 1980) başta *el-Fıkhü'l-ekber* olmak üzere *Sevâdü'l'azam*, *el-Milel ve'n-nihal* ve *el-Emâlî'*den iktibaslar yapıp hazırladığı *Ehl-i Sünnet Akâidi (Dersler)* isimli eseri de bir derleme akâid metni özelliği taşımaktadır.¹⁶⁸ H. M. Nuri Altuğ'un yazdığı *Akâid-i İslamiye* eseri de içeriği iman, ibadet ve ahlak şeklinde düzenlenen türdendir. Eser önce akâid esaslarını sonra fikhî bazı meseleleri ele almaktadır.¹⁶⁹

Hicri II. asırda başlayıp devam eden akâid metni yazma geleneği halen devam etmektedir. Günümüzde itikadî konuların ele alındığı kelâm kitaplarının yanı sıra akâid metinlerin özelliğini taşıyan eserler de yazılmaktadır. Son dönem akâid metinleri grubunda günümüz kelimcilerinden akâid türü eser yazan araştırmacıları ayrı başlıklar halinde sunmamız, makale sınırlarını aşacağından burada hepsini birlikte zikretmeyi uygun bulduk. İlk metinlere nazaran biraz daha kapsamlı olan bu çalışmalardan bazı örneklerle çalışmamızı tamamlayalım.

Yıllarca üniversitelerde kelâm hocalığı yapan, Bekir Topaloğlu (ö. 2016) ve onun talebeleri/aynı zamanda ülkemizin şu an önde gelen kelâm hocalarının beraber yazdıkları *İslam'da İnanç Esasları*¹⁷⁰ kitabı bir akâid çalışmasıdır.

Cağfer Karadaş'ın yazdığı *Ususu'l-akâidetü'l-İslamiyye* metni, en son örneklerden birisidir. Arapça olan bu çalışma, imanın altı esasını içermektedir. Giriş (medhal) kısmında dinin ve imanın tarifi gibi konulara yer verilmektedir. Daha sonra imanın altı esası olan; Allah'a iman, kader ve kazaya iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, meleklere iman ve ahiret gününe iman şeklinde sıralanmaktadır. Kitabın her bir bölümünün sonuna konuyla ilgili okuma parçalarının konulması okuyan için kolaylık sağlamaktadır.¹⁷¹ Hanefi-Mâtürîdî geleneği çerçevesinde yazılan bu eser, iman prensiplerini muhtasar bir şekilde tartışmalı konulara fazla girmeden ele almaktadır. Karadaş'ın bu çalışmasından ayrı Türkçe olarak yazdığı akâid kitabı da bulunmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁷ Ali Fikri Yavuz, *İslam İlmihali* (İstanbul: Çile Yayınları, 2007).

¹⁶⁸ Mehmet Zahit Kotku, *Ehl-i Sünnet Akâidi (Dersler)* (İstanbul: Seha nşr. 1401/1980).

¹⁶⁹ H. M. Nuri Altuğ, *Akâid-i İslamiye* (İstanbul: Doyuran Matbaa, 1974).

¹⁷⁰ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, Yusuf Şevki Yavuz, *İslam'da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002).

¹⁷¹ Cağfer Karadaş, *Ususu'l-Akâidetü'l-İslamiyye* (Bursa: Emin Yayınları, 2013).

¹⁷² Cağfer Karadaş, *Ehl-i Sünnet Akâidi* (İstanbul: Seha nşr. 1991).

Ahmed Saim Kılavuz'un, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*¹⁷³ eseri ve iman esaslarını 99 soruda izah ettiği *99 Soruda İslam Akâidi*¹⁷⁴ isimli çalışması da burada zikredilmesi gereken akâid çalışmalarındandır.

Bunlardan ayrı ülkemizin önemli âlimlerinden olan Şerafeddin Gölcük'ün *İslam Akâidi*,¹⁷⁵ Mehmet Bulut'un *Delilleriyle İslam Akâidi/İslam İnanç Esasları*,¹⁷⁶ Ömer Aydın'ın *İslam İnanç Esasları*,¹⁷⁷ Muammer Esen'in *Temel İnanç Esasları*,¹⁷⁸ Ahmet Lütfi Kazancı'nın *İslam Akâidi*,¹⁷⁹ Hayati Ülkü'nün *İslam Dini Akâidi*,¹⁸⁰ Lütfi Şentürk'ün *İslam İnanç Esasları*,¹⁸¹ Ümit Şimşek'in *İslâm İnanç İlmihali*¹⁸² ve Hüseyin Okur'un *Delilleriyle İslam Akâidi*¹⁸³ gibi çalışmalar birer akâid eseri olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda Mâtürîdî ekolünde akâid yazma geleneğini ve gerek dönemlerinde gerekse daha sonraki dönemlerde ilmi çevrelerce rağbet gören metinleri incelemeyi hedefliyerek kelâm tarihine katkı sağlamaya çalıştık. İlk dönemden günümüze kadar süregelen Mâtürîdî geleneğindeki akâid metinlerini beş ayrı grupta ele aldık. Bu gruplandırmayı yapmamızda bazen metinlerin yazıldıkları dönemler, bazen de metinlerin içerikleri etkin oldu. Yaptığımız gruplandırmaların her birileri ve metinler kendi başlarına ayrı birer çalışma konusu olabileceğini de belirtmek isteriz. Her bir metnin içeriği ile diğerlerini karşılaştırmamız makale sınırlarını zorladığından, çalışmamızda yaptığımız gruplandırmaya göre elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

İlk dönem akâid metinleri kategorisinde değerlendirdiğimiz eserler, sonrakilere temel teşkil etmektedirler. İnanç esaslarının çoğunlukla delillere dayandırılmadan, karışık bir halde özetleme mahiyetinde yazılmış olmaları en önemli özelliklerindedir. Diğer metinlerden ayırt edici özelliklerinin başında ifadelerin keskinliği gelmektedir. Müellifler bu metinlerde yeralan görüşleri kabul edenleri fırka-i nâciye, muhaliflerini de fırak-ı dâlle olarak değerlendirmişlerdir. Metinlerin içeriklerinde, iman esasları başta

¹⁷³ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş* (İstanbul: Ensar nşr. 1993).

¹⁷⁴ Ahmet Saim Kılavuz, *99 Soruda İslam Akâidi* (İstanbul: Çelik Yayınları, 2001).

¹⁷⁵ Şerafeddin Gölcük, *İslam Akâidi* (Konya: Esra Yayınları, 1994).

¹⁷⁶ Mehmet Bulut, *Delilleriyle İslam Akâidi/İslam İnanç Esasları* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010).

¹⁷⁷ Ömer Aydın, *İslam İnanç Esasları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015).

¹⁷⁸ Muammer Esen, *Temel İnanç Esasları* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006).

¹⁷⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, *İslam Akâidi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015).

¹⁸⁰ Hayati Ülkü, *İslam Dini Akâidi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1969).

¹⁸¹ Lütfi Şentürk, *İslam İnanç Esasları (Akâid)* (Ankara: TDVY, 1999).

¹⁸² Ümit Şimşek, *Kur'an'ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları İslâm İnanç İlmihali* (Ankara: DİB Yayınları, 2011).

¹⁸³ Hüseyin Okur, *Delilleriyle İslam Akâidi* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012).

olmak üzere halku'l-Kur'an, kader kaza, sahabenin üstünlük sıralaması, büyük günah meselesi, rü'yetullah ve benzeri itikadî konuların yanı sıra mest üzerine mesh, teravîh namazı, itaatkar ve isyankar imamın arkasında namaz gibi fikhî meselelere de yer verilmektedir. Bu metinlerin muhtasar olmaları hasebiyle hacimsel olarak bir ağırlığa sahip olmamalarına rağmen, temel sabiteleri içermeleri ve sonraki dönemlerde yazılacak eserlere öncülük etmeleri nedeniyle niteliksel olarak oldukça güçlüdürler.

İkinci grupta ele aldığımız manzum türü akâid metinleri de Mâtürîdî ekolünde Ebû Hanîfe'nin öğretilmesine dayandırılmaktadır. Muhtemelen bunlar, kolay öğretilmesi ve ezberlenmesi gayesiyle manzum olarak hazırlanmışlardır. Özellikle Türk edebiyatında akâidnâmelerin yaygın olduğu görülmektedir. İçerik olarak kendilerinden önce yazılan metinlerdeki konulara bağlı kaldıklarını görmekle beraber bu tür eserlerde sistematik bir konu sıralaması çoğunlukla görülmemektedir.

Üçüncü grupta ilmihal türünde itikadî konuları ele alan akâid metinlerini inceledik. Genelde ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyât olarak devam edegelen içerik, belli bir süre sonra iman, ibadet ve ahlak başlıklarıyla şekillenmiş ve bu metinler amentü şerhleri olarak da literatüre girmişlerdir.

Dördüncü grupta yeni ilm-i kelâm döneminde yazılan birkaç metne yer verdik. Bunlarda akli delillere yer verilmesi ve varlık konularının biraz daha ayrıntılı olarak bulunması ayırteci özellikleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yazıldıkları dönem itibarıyla felsefecilere cevap verme mahiyetinde bazı konular içermeleri de diğer metinlerden farklı içerik ve yeni bir üslubun benimsendiğini göstermektedir.

Beşinci grupta da son dönem akâid metinlerini ele aldık. Bu dönemde yazılan eserlerde akli ve nakli delillerin birlikte sunulduğu görülmektedir. Bu durum metinlerin nicelik yönüne de yansımaktadır. Birkaç sayfadan oluşan ilk dönem akâid metinleri ikiyüz sayfalara varan bir yekünle günümüzde şekillenmektedir. Bununla beraber konular açısından dağınık bir görüntü arzeden ilk metinler bu dönemde sistematikleşerek düzenli bir hal almışlardır.

Ayrıca akâid metinlerinin genelini, yazılma sebepleri, içerikleri ve söylem yapıları şeklinde üç başlık etrafında değerlendirmeye tâbi tutmak mümkündür. Bu bağlamda metinler genellikle, ortaya çıkan yanlış inançlara karşı itikadî esasların kısa ve öz ifadelerle izah edilmesi amacıyla yazılabildiği gibi ortada yanlış fikirler olmadan da ele alınmışlardır. Zira musannifler metinlerin yazma sebeplerini belirtirken bazen ilmi çevrelerin ve mevcut yönetimin kendilerinden rica etmesiyle bazen de direk Allah rızası için telif ettiklerini söylemişlerdir.

İçerik itibariyle değerlendirildiğinde, dinin temel sabitelerinin bu alanda konu edinmiş olması, metinlerin içeriğinin farklılık göstermesine çoğunlukla engel olmuştur. Değişmeyen bu sabiteler, ileriki dönemlerde kelâm ilmi sayesinde farklı argümanlarla delillendirilmeye çalışılmıştır. Metinlerde genelde akâid meseleleri ispatlanmaya gidilmemiştir. Ancak bunu tüm metinler için söylememiz mümkün değildir. Kelâmda kullanılan aklî istidlâl metodu, burada karşılaşılan bir metot olmamakla beraber yeni ilm-i kelâm döneminde yazılan metinlerde bunu kısmen görmek mümkündür.

Bu metinlerde ele alınan ve kısmen çalışmamızda zikrettiğimiz görüşler, ekol içinde Ebû Hanîfe'nin yerini bize net bir şekilde göstermektedir. Onun itikadî alandaki görüşleri sonraki süreçte takip edilmiş ve Hanefi-Mâtürîdî geleneği bu zemin üzerinde inşa edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber* isimli akâid metni, diğer akâid metnlerinin hem yapısal hem de içeriksel bağlamda referanslarını teşkil etmiştir. Ayrıca bu metinlerde bazı fikhî meselelerin de Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda ele alındığını görmek mümkündür.

Söylem yapıları açısından bakıldığında ise akâid metinleri normatif bir üslub taşımaktadırlar. Tartışmaya ihtimalin bırakılmamaya çalışıldığı bu eserler, net ve kesinlik ifade etmektedirler. Bu durumun en önemli sebebi bunların teolojik bir söylemden üretilmiş olması olarak ifade edilebilir. Ayrıca metinlerdeki üslubun zaman ilerledikçe yumuşadığını, günümüzde yazılan metinlere bakarak söyleyebiliriz.

Neticede akâid metni yazma geleneği, geçmişle bağı koruyan, aynı zamanda güncel meselelerde çözüm üreten ve dış etkenlere karşı geliştirilerek devam eden bir süreçtir. Bu süreçte akâid metinleri içerisinde dinin değişmeyen konuları yer almaktadır. Bunun yanında zamanla ortaya çıkan bidatlerin izalesi de bu ilmin gayesi olmuştur.

Teşekkür: Bu çalışma, Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından (2017-68500357-03 Proje No) desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akâid Esasları*. Trc. M. Saim Yeprem. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Abu Hanifah, Al-İmam Al-A'tham. *The Great Fiqh*. By. Muhammad bin Yahya Ninowy. ts.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Maturîdî ve Maturîdîlik*. İstanbul: Bayrak Matbaa, 2008.
- Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin*. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.

- Akhisarlı, Musâlizâde Muhammed Said. *Cevâhiru'l-Akâid* (Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Kaside-i İtikadiyye'sinin Şerhi*). sad. Hüseyin Elmalı. İzmir: Erzurum Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, 1998.
- Akın, Murat. "Hakîm es-Semerkindî'nin "es-Sevâdü'l-A'zam" İsimli Eseri Bağlamında Mâtüridî Akâid Eserlerinde Fikhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri". *ILTED* 47 (2017): 103-118.
- Alper, Hülya. *Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Altuğ, H. M. Nuri. *Akâid-i İslamiye*. İstanbul: Doyuran Matbaa, 1974.
- Arslan, Amet Turan. "Vasiyetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aruçi, Muhammed. "es-Sevâdü'l-azâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aruçi, Muhammed. "Hasan Kâfi Akhisârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 326-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aydın, Ömer. *Türk Kelâm Bilginleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Aydın, Ömer. *İslam İnanç Esasları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Aytekin, Arif. "el-Akâidetü't-Tahâviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aytekin, Arif. *Ehl-i sünnet İnanç Esasları; Tahâvî ve Risâlesi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1985.
- Alamaireh, Samer. *Hasan Kâfi Akhisârî el-Bosnevî'nin "Ravzâtu'l-Cennât fî Usûli'l-itikâdât" Adlı Eseri (Tahkik ve Tahlil)*. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1462/2005.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. *Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark beyne'l-fırak). Trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: TDV. Yayınları, 2005.
- Bayer, Rıdvan. "Hasan Kâfi Akhisârî'nin Hayatı ve Siyasetname Alanı İle İlgili "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Alem" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Hikmet Yurdu Dergisi* 4/8 (Temmuz-Aralık 2011): 131-145.
- Bedir, Murteza. "Nesefî, Ebû'l-Berekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Brockelmann, C. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. GAL, I-II, Leiden: 1943-1949.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelâm*. İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1959.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Mûlahhas İlmi-i Tevhid (Özetlenmiş Tevhid İlmi)*. sad. Mehmet Talu. İstanbul: Kitap Yayınları, 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Mûlehhas İlmi-i Tevhid*. haz. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslâm Akâidi*. Sad. Salih Sabri Yavuz. İstanbul: Semerkant Yayınları, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Mûlehhas İlmi-i Tevhid Akâid-i İslamiye*. İstanbul: ts.
- Bilmen, Ahmet Selim. *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1975.
- Birgivî, Mehmet Efendi. "Ravzatü'l-Cennât," *Akâid Risâleleri*. Haz. Ali Nar. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Birgivî, Muhammed b. Ali. *Risâletü'l-i'tikâdiyye*. Kılıç Ali Paşa, 1035. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Bozkurt, Mustafa. "Selefî Anlayıştan Ehl-i Sünnet Kelâmına Geçişte İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe". *Devirleri Aydınlatan Meş'ale: İmâm-ı A'zam Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı* (Eskişehir, 28-30 Nisan 2015, 2015). Haz. Ahmet Kartal-Hilmi Özden. 213-218. Eskişehir: Osman Gazi Üniv. 2015.
- Bulut, Mehmet. *Delilleriyle İslam Akâidi/İslam İnanç Esasları*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Mu'cemü't-Ta'rifât*. Thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kahire: Dârü'l-fazile, ts.
- Çağrı, Mustafa. "İbrahim Hakkı Erzurûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 305-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Çelebi, İlyas. "Akidenin Kelamlaşması ve Kelamın Akideleşmesi Süreci Üzerine". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2015): 23-26.
- Demirci, Osman. "Medrese Geleneğinde Akâid ve Kelâm İlmi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2013): 253-270.
- Deniz, Rasim. "İshâk Bin Hasan Tokadî". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (Temmuz 1987): 603-612.
- Ebû Hanîfe. "el-Fikhü'l-ekber," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. "er-Risâle," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe. "el-Vasıyye," *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Ekşioğlu, Serap. *Kadı Hüseyin İsparta'î Manzûme-İ Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin)*. Yüksek Lisans tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2012.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı. *Akâid-i İslamiyye*. şrh. Ahmet Efe. İstanbul: Semerkant Yayınları, 2015.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı. İbrahim Hakkı-Musâlızâde Muhammed Said. *Cevahiru'l-Akâid/Kaside-i İ'tikadiyye Şerhi*. der. Muhammed Yetim. İstanbul: Sultantepe Yayınları, 2012.
- Esen, Muammer. *Temel İnanç Esasları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.
- Farâbî. *İhsâu'l-ulûm*. Nşr. Osman Emin. Kahire: 1931.
- Filibeli, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi. *İslam İnanç Esasları (Üss-i İslam)*. sad. Adnan Bülent Baloğlu-Halife Keskin. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Goldziher, Ignaz. *İslâm'da Fıkıh ve Akâid (Le Dogme et la loi de l'islam)*. Trc. İlhan Başgöz. Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.
- Gölcük, Şerafeddin-Süleyman Toprak. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 1998.
- Gölcük, Şerafeddin. *İslam Akâidi*. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Gölcük, Şerafeddin-Adil Bebek, "Fikhü'l-ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Görelvî, İbrahim Hilmi b. Hüseyin. *es-Sevâdü'l-a'zam Şerhi Selâmü'l-Ahkam*. Trc. Ömer Atmaca. İstanbul: Yasin Yayınları, 2010.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin. *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*. Trc. Abdülkadir Kabakçı-Fuad Günel. İstanbul: Bedir Yayınları, 1992.
- Harman, Vezir. "Psiko-Sosyal Kelam – İman Kavramı Bağlamında Duygu, Düşünce, Davranış Etkileşimi". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2015), 39-42.
- İbn Kemal Paşa. *Akâid-i İslâm*. Çelebi Abdullah Efendi, 135: Süleymaniye Ktp.
- İbn Kemal Paşa. *Kitabü'l-ıman*. Süleymaniye kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1049.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim II*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Kadızâde, Ahmed b. Mehmed Emin. *Büyük Amentü şerhi (Feraidü'l-fevâid fi beyâni'l-akâid)*. Haz. A. Fârûk Meyân. İstanbul: Berkât Yayınları, 1980.

- Kalaycı, Mehmet. "Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Mâtürîdi Akâidi (Bahrü'l-Kelâm Tercümesi)*, Notlarla Tercüme Eden: Biçer, Ramazan, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010". *AÜİFD*, 55/1, (2014), 171-186.
- Karadaş, Cağfer. *Ususu'l-Akâidetü'l-İslamiyye*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Karadaş, Cağfer. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. İstanbul: Seha Nşr. 1991.
- Kâtip Çelebi, Hâcî Hâlîfe/Mustafa b. Abdillâh. *Keşfu'z-Zunûn*. İstanbul: 1943.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *İslam Akâidi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Nşr. 1993.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *99 Soruda İslam Akâidi*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2001.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kısakürek, Necip Fazıl. *İman ve İslam Atlası*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1985.
- Kotku, Mehmet Zahit. *Ehl-i Sünnet Akâidi (Dersler)*. İstanbul: Seha Nşr. 1401/1980.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. *Mevâid'ül-en'âm fi berâhin-i akâid'il-İslâm*. Dersaadet: 1314.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. *Sevâbü'l-Kelâmî fi Akâidi'l-İslami*. İstanbul: 1330/1912.
- Manastırlı, İsmail Hakkı. *Telhîsü'l-Kelâm fi berâhin-i akâid'il-İslâm*. Nşr. Arif Kübraoğlu. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1989.
- Mavil, Kılıç Aslan. "Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Nesefî". *UÜİFD* 22/1 (2013): 57-83.
- Mehmet Vehbi Efendi. *Akâid-i Hayriyye Tercümesi*. İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1340-1343.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Bahrü'l-keâm*. Trc. Cemil Akpınar. *Bahrü'l-keâm*, Konya: Rabita Yayınları, 1977.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Bahrü'l-keâm fi akâid-i ehli İslam*. Trc. İsmail Hakkı Uca-Mustafa Akdedeoğulları. Konya: Can Kitapevi, 1978.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Bahrü'l-keâm*. Trc. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tevhidin Esasları*. Trc. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayınları, 2007.
- Nesefî, Ömer. *Akâidü'n-Nesefî*. İstanbul: ts.
- Nesefî, Ömer. "Akâidü'n-Nesefî". *Şerhu'l-akâid* içerisinde. İstanbul: ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Ahmed b. Mahmûd. *Umdetü'l-Akâid*. Thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail. Kahire: 1434/2013.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Ahmed b. Mahmûd. *İslam İnançının Ana Umdeleri (el-Umde fil-Akâid)*. Trc. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000.
- Nu'mânî, Şibli. *İmam Abu Hanifah; Life and Work*. Trc. M. Hadi Hussain. New Delhi: 1988.
- Okur, Hüseyin. *Delilleriyle İslam Akâidi*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.
- Özel, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler I". *DÜİFD* 15 (2002): 61-96.
- Özen, Şükrü. "IV./X. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9 (2003): 49-85.
- Özervarlı, M. Sait. "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özfırat, Bayram. "Tokat'lı İshâk Efendi ve Nazmü'l-Leâlî Adlı Mesnevisi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015): 315-376.
- Özfırat, Bayram. *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulum, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzume-i Keydâni Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Pekcan, Ali. *İslam Akâid Metinleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Râğib el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.
- Rudolph, Ulrich. *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâtürîdî*. Trc. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2016.

- Semerkindî, Hakîm. *es-Sevâdü'l-a'zam*. İstanbul: Mektebetü Yâsîn, ts.
- Semerkindî, Hakîm. *es-Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*. Trc. Talha Alp, İstanbul: Yasin Yayınları, 2004.
- Semerkindî, Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülazîz. *el-Akâidetü'r-Rükniyye*. Yayına haz., Mustafa Sinanoğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Semerkindî, Ebû Seleme. *Cümelü usûli'd-dîn*. Thk. Ahmet Saim Kılavuz. İstanbul: Emek Matbaası, 1989.
- Sezgin, Fuat. GAS. Leiden: 1984.
- Sübkî, es-Seyfu'l-Meşhur. *Mâtürîdî'nin Akâide Risâlesi ve Şerhi*. Thk. ve trc. Mustafa Saim Yeprem. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Şentürk, Lütfi. *İslam İnanç Esasları (Akâid)*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Şimşek, Ümit. *Kur'ân'ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları İslâm İnanç İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Taftazânî, Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh. *Şerhü'l-mekâsîd*. Nşr. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: 1989.
- Taftazânî, Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh. *Şerhu'l-akâid*. Trc. Talha Hakan Alp. İstanbul: Rihle Kitap, 2011.
- Taftazânî, Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh. *Kelâm İlmi ve İslam Akâidi (Şerhu'l-akâid)*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- Tahâvî, Ebû Cafer. *Akâdetü't-Tahaviyye*. Beyrut: Dârü'l-Beyrût, 1430/2009.
- Tahâvî, Ebû Cafer. *Metnü Akâdeti't-Tahaviyye beyânü akâidi Ehli's-sünne ve'l-cema'*. Beyrut-Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1416/1995.
- Tayyarzâde Atâî. *Tarih-i Atâ I-II*. İstanbul: 1293.
- Topaloğlu, Bekir-İlyas Çelebi. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmine Giriş*. Ankara: Damla Yayınları, 2014.
- Topaloğlu, Bekir-İlyas Çelebi-Yusuf Şevki Yavuz. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.
- Ûşî, Sirâceddin Ali b. Osman. *Emâlî Şerhi*. Trc. ve şrh. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Ûşî, Sirâceddin Ali b. Osman. *Bedü'l-Emâlî*. İstanbul: ts.
- Ülkü, Hayati. *İslam Dini Akâidi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1969.
- Ünal, Yaşar. "Kelâm-Akâid İlişkisi Üzerine". *Dini Araştırmalar Dergisi* 14/40 (Haziran 2012): 156-177.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyânü akâdeti'l-usûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bahrü'l-kelâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 516. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Akâidü'n-Nesefî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "el-Akâidetü'z-zekiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Âmentü Şerhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 30. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Ali Fikri. *Muhtasar İslam Akâidi*. İstanbul: Bedir Yayınları, 1964.
- Yavuz, Ali Fikri. *İslam İlmihali*. İstanbul: Çile Yayınları, 2007.
- Yavuz, Salih Sabri. "Manastırlı İsmail Hakkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 563-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebü'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri". *AÜİFD* 4 (1980): 273-283.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "el-Kâsîdetü'n-nûniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "Hızır Bey ve Kasîde-i Nûniye'si". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983): 549-588.
- Yörük, Mustafa Asım. *Akâid Dersleri*. İstanbul: Hilal Matbaası, 1324/1908.
- Yörük, Yusuf Ziya. *İslam Akâidine Dair Eski Metinler I*. İstanbul: AÜİF Yayınları, 1953.
- Yurdagür, Metin. *Maveraünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelamcıları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Eski Eserler. "Eski Eserler". Erişim: 11 Ekim 2017. <http://www.eskieserler.com/EskiEserler/Yazar/2239/MustafaAsimYoruk.asp?LID=TR&ID=2239>.
- Necip Fazıl Kısakürek. "Necip Fazıl Kısakürek". Erişim 10 Ekim 2017. <http://www.nk.com/nfkforum/index.php?/topic/3648-man-ve-slam-atlas>.

Structured Abstract

We have attempted in this work to study the tradition of writing in the Maturidi school of thought and the books on Islamic Creed as they existed before that period and after it. We have created five different groups for the study of Islamic Creed in the Maturidi tradition from the time of its first existence until the present day. When we did this grouping, sometimes the texts were written and sometimes the contents of the texts were more engaging. Since we have compared the content of each text with the others and pushed beyond the boundaries of the articles, it is possible to list the results we've arrived at by grouping them according to our work.

The works we considered in the category of the first period aqid texts are the basis for the later ones. The most important features are that they are written in the form of a summation in a mixed state, rather than being based on the evidence. The distinguishing features of the other texts are the sharpness of the expressions.

The books on Islamic Creed which we've examined in the second group came in the form of poetry and were based on Ebu Hanifa's discipline in the Maturidi school of thought. Perhaps these books were written in the form of poetry to make easier for teaching and memorizing. We can see often - especially in Turkish Literature. We cannot find a systematic arrangement of these works but we can see the importance given to the texts that were written earlier.

We analyzed the books on Islamic Creed which include issues of faith as catechism in the third group. Usually the content of such books is arranged in a way that gives primary importance to issues of theology, prophethood, and life in the hereafter. Then the content shifts to other questions such as exegesis but while after these texts got in literature as exegesis, the pillars of faith, praying and high manners. The books on Islamic Creed which exhibit a different content serve to indicate that such books these texts were written for the most part during the time of the Ottoman Empire as they address the subject matter separately from the questions of faith and fiqh.

In the fourth group we placed to some of texts got written in a new time of Kalam-Science. Due to finding mental evidences in these and also existence matters have more place it can be evaulable as distinguishing specialities. And also because of these texts include some topics to respond to philosophers by a time of they got written shows they took on a different content and new mode from others.

We handled last term of aqid texts in the fifth group. The works what is written in this term has been seen presented with mental and existence evidences. This situation reflect on side of texts' quantity. The first term aqid texts that composed shape with aggregate arriving two hundred pages in our day. At the same time first texts indicate disorderly image have taken a decent situation by getting systematically.

And also its possible to put general of aqid texts through assessment around three titles as reason of writing, contents and forms of dicourse. In this context the texts generally got in hand without incorrect apparent ideas like the belief princeples can be writeable to explain with brief expressions among the emergent wrong beliefs. While writers were indicating the reason of texts's writing they said they published sometimes for ambits of scientific and asked themselves by current administration and sometimes for the sake of God directly.

When who look in the terms of the structures, the aqid texts are vested with normative wording. These works, which are not tried to be discussed, are point out clear and precise. The most important reason for this is that they are produced from a theological discourse. We can also say that the style in the texts are in the time of the progresses soft and that they are especially written today more surrounding.

The fact that these texts do not have a weight in terms of being brief and volumetrical, they are qualitatively quite strong because they contain basic constants. As a result, the tradition of writing aqid texts is a process that the ties protect it with the past, at the same time produces solutions to the current problems and continues to develop against external factors. In this process, inside of the aqid texts is taking part from the subjects of the religion what is not unchanging. With this, on the time what has emerged has become a reason for the remotion of the innovation.